

УДК 159.95
ББК 53.57
Н-70

Н-70 НОСОВ ОЛЕКСАНДР
ДОВГИМИ ТЕРНЯМИ ДО ВИЗНАННЯ.
Автобіографічний роман.
М.: ТОВ Видавництво «Софія» 2013. – 342 с.

ISBN 978-5-91250-841-7

В існуванні людства нічого не буває вперше або в останні, все вже було і все буде знову. Але в житті однієї людини – це правило і норма: з чогось починається та чимось закінчується.
Україні не вистачає сильної державної моральності, хоча інтелектуальність притаманна людям, які могли б і повинні вести за собою націю і регламентувати плановий розвиток держави.

УДК 159.95
ББК 53.57

ISBN 978-5-91250-841-7

ТОВ Видавництво «Софія» 2013, м.Київ

**ДОВГИМИ ТЕРНЯМИ
ДО ВИЗНАННЯ**

Частина I.

Джерело роду

***

Пишна крона буває тільки у дерева з міцними корінням. Інакше легкий подув вітра може зламати не тільки окремі гілки але й стовбур. Саме розлоге коріння допомагає дереву витримувати бурі, сніжну навалу, морози або спеку. Так і людина своєю початкову міць та силу черпає від історії свого роду, і тільки потім, з часом, поступово, доповнює їх своїми власними знаннями та життєвим досвідом.

Звичайно, що хтось живе окремо від своєї історії, а дехто навпаки ще і приховує її. Життя різнобарвне, неповторне, тому більшість живе, нажаль, без відомостей про свій родовід, втім життя їх схоже на те вічно блукаюче од вітру перекотиполе, вони до глибокої старості залишаються або в пошуках смислу або в ненависті до їх власної фортуни.

Натомість у людях зі стержнем зв'язок з історію роду чітко прослідковується у життєвих орієнтирах, пріоритетах, світогляді. Комусь може здатися, що іноді вони приймають спонтанні рішення, але на ділі, це дуже виважені і досвідчені підходи до пошуку шляхів подолання викликів, приклад яким вже був в історії їх предків.

В існуванні людства нічого не буває вперше або в останні, все вже було і все буде знову. Але в житті однієї людини – це правило і норма: з чогось починається та чимось закінчується.

Два століття тому .

22-річний Яким Нос, син потомка Запорожських казаків - старшини Євдокима Носа, після закінчення Санкт-Петербурзького артилерійського училища у 1828 році повернувся в рідну Шостку підпрапорщиком служити «капсульщиком» на Шосткінському пороховому заводі. В Училище він вчився у позаштатній групі слухачів недворянського роду, яких «юнкера» цього ж училища називали «шпаками».

«Шпак» це молодик схильний до знань, особливо в хімії, фізики та математиці, обізнаний із військовою справою, але служить на науковому поприщі в інтересах військової науки та інженерії, інших наукових досліджень. «Шпаки» не мали титулованого дворянського рангу під час навчання. До військових підрозділів «шпаки» могли бути призвані тільки в особливий період за окремим Імператорським рішенням.

На відміну від офіцерського звання, яке надавалось по випуску «юнкерам», «шпаки» отримували унтер-офіцерське звання «подпрапорщик», із зарахуванням до найнижчого 14 класу дворян згідно «Табелю о Рангах Російської Імперії». Паспортів, які в той час видавались тільки офіцерам, у унтер-офіцерів, як і у всієї решти населення Імперії не було.

Але мирне життя тривало не довго і вже в 1830 році його відзивають в Кінно-артилерійську бригаду на військову службу, яка брала участь у

подавлені Польського повстання 1830-1831 років, із присвоєнням йому офіцерського звання «прапорщик» та наданням «паспортного документу».

В Імперії офіцер мусив бути або з російським, або з європейським відомим прізвищем - «фамілією». Переваги статусу офіцера надавались всієї родині, дружині та дітям, тому перед Якимом не повстало питання коли замість прізвища Нос, писар бригади виписуючи паспорт, вказав в графі «фамілія»: Аким, Носов син Євдокіма.

Військова служба тривала до 1857 року, коли вже генерал-майор Аким Євдокимович, директор-начальник Шосткінського порохового заводу, пішов на пенсію за станом здоров'я, яке було підірвано значним впливом на його організм хімічних реагентів та селітри, складових порохового виробництва, які він самостійно вивчав, випробував, досліджував та виробляв.

У нього було 6 дітей, з них 5 хлопців. В 1839 році народився Логвін, ім'я на місцевий манер, в подальшому, в юнацтві під час навчання в кадетському корпусі - Леонід, а в зрілому віці, будучи священником заводської церкви «Святий Отець Лев».

Леонід, закінчив Павловський кадетський корпус в званні юнкера, але в армії не затримався. Захопився ідеями перших демократів-вільнодумців, борців з царським режимом, що вже в 1869 році йшов етапом до Сибіру, залишаючи в Шостки дружину та двох своїх дітей п'ятирічну дочку Євдоху та однорічного Івана, без засобів існування.

В наступному ж році помер Аким Євдокимович, чиє серце не витримало сорому перед Імператором. Ще у 1856 році, генерал-майор Носов написав на ім'я Його Імператорської Величності Олександра II особистий лист, із проханням «не виключати Леоніда з числа кадетів, дати йому право навчатися далі, пробачити йому його витівки, тому що у нього – у генерала не було коштів, щоб надати дітям гідну цивільну-платну освіту». Цар тоді задовільнив прохання батька, і тепер хворий генерал на пенсії не міг знайти собі місця, жити далі в такому приниженні.

Леонід повернеться додому 45 річним, і за свою провину перед батьком, віддає себе служінню церкви та богові. Його родина, щоб вижити за його відсутності, виїхала за десять верст від Шостки в козацьке велике село Собич, що простиралось вздовж берегів Десни, звідки дружина Ольга була родом,.

В 1895 році у сина Леоніда Івана, який повторив професію діда Якіма і також працював «капсульщиком» на заводі та зробив винахід першого прототипу капсуля-детонатора, народився син Захар, який вирішив піти стежкою свого діда Логвіна (Леоніда, Льва) та, в 15-ті річному, досить дорослому для дитини віці, поїхав навчатися в Києво-Софійське духовне училище, де за шість років закінчив три класи: навчання в одному класі тривало 2 роки.

Захар бажав залишитись в Києві, але події Першої Світової Війни перетворили Київ в місце збору біженців, яке більше нагадувало суцільний базар, ціни на все «летіли» вверх не зупиняючись, можливість знайти гідну роботу втрачалась, навала різноманітних жуликів в безмежних натовпах людей зробили з колись красивого міста - територію, в який залишатися без родинної підтримки самому було складно.

В середині 1916 року, після закінчення училища, не витримав безгрошів'я та не отримав службу в приході він, скриваючи свою належність до сану, зайшов в волонтерський пункт на Подолі, та почув як офіцер розповідав про призив молодиків до армії.

Святе письмо та воєнна служба несумісні, але голод та безвихідь, вирішує інакше. Вже в липні цього ж року він попадає в стрілецький полк 34-го Армійського корпусу Особливої Армії, та бере участь у операції, яку пізніше назвуть Брусилівським проривом. В середині 17-го року, рівне за рік військової служби, він у званні фельдфебеля, під час реформування в районі Тернополя його підрозділу та перепідпорядкуванню нового Тимчасовому уряду, покидає його та повертається в Шостку, де одразу отримує службу дияконом в заводській церкві. Він служить аж до 1922 року, поки нова «червона влада» її не закрила. В 1927 вже не діючу церкву навіть підпалили більшовики, але вона згоріла частково.

В середині 30х років, всю країну охопила нова кровава хвиля - Сталінські репресії по знищенню інтелігенції, священників, партійних керівників та військових командирів. На північному поліссі України біля Шостки також вирує занепадання та голод. Люди масово виїжджають на Донбас, де Сталінська влада розпочала будувати промисловість та обіцяє всім роботу та їжу. Молода дружина Захара помирає від хвороби, залишаючи йому на руках двох малих синів. Він розуміє, що йому не залишається вибору, або він з голоду помре, або за ним прийдуть з метою ув'язнити, як колишнього священника або фельдфебеля царської армії, і він приймає рішення, пише заяву – що бажає працювати в колгоспі будь-ким.

Простих колгоспників карателі НКВС намагалися не чіпати, тому загроза його життю проминула повз. Враховуючи його освіченість, вже в 36-му році селяни призначають його головою колгоспу яким він залишався 13 років поспіль. Крім того невдовзі, він-вдовець вдруге одружується на дівчині на ім'я Домна Трифонова, з дівочим прізвищем - Нос.

Подейкували, що вона могла бути йому далекою родичкою, а в той складний час, вони друг друга зрозуміли, вона взяла на себе виховання його синів та згодом народила йому ще семеро, а всього дев'ять: Василь, Михайло, Микола, Петро, Володя, Анатолій, Григорій, Леонід та Галина. Шість хлопців стали військовими, з них найбільшого успіху у службі досягнув Григорій, 1945 року народження, який вийшов у запас з

генеральської посади заступника Командуючого 13-ю Загальновійськовою Армією.

Навіть під час окупації Шостки фашистською Німеччиною, Захар Іванович зумів так поставити себе як для окупантів так і для колгоспників, що німцям не прийшло в голову, що його старший син Василь офіцер-герой Червоної армії, а сам Захар координує діяльність партизанського загону, та є резидентом в регіоні для розвідників Червоної армії. Навіть односельчани не змогли второпати, як це так сталося, коли одразу після звільнення Шостки восени 1943 року 6-ю Гвардійською Рівненською дивізією, всіх зрадників радянської влади затримали, а Захара навпаки нагородили медаллю «Партизана вітчизняної війни» та він продовжував керувати колгоспом, поки трагічно не загинув в новому тракторі, вагу якого не витримав старий міст та обрушився.

Батько.

Гриша, був 7-м сином Захара Івановича. Він народився в своєму домі, на масляницю, в березні 45 року. Одного разу, коли хлопчику було майже 2 роки, тато Захар, взяв його з собою до управління колгоспу, що було поряд з домом. В цей же день, бухгалтер Ольга Ліфіренко прийшла на роботу з її тільки но народженою дочкою Валею, якій було пару місяців. В той час не існувало поняття декретної відпустки, тому дітей тягали за собою всюди, де батьки мали бути по справах або обов'язках.

Ольга була симпатична та освічена дівчина 27 років, яка закінчила спеціалізований технікум бухгалтерів, мала ще одну страшу дочку Аллу і головне серйозного чоловіка - Іван Васильовича, трохи старше її за віком, але який майже ніколи не посміхався, завжди мав серозний вигляд, розмовляв тільки по справі, а випити горілку собі дозволяв тільки дома в присутності дружини або в гостях у рідної сестри. Тобто він вів трохи незвичний для більшості селян образ життя.

Його нестандартна поведінка була обумовлена тим, що він вважався відомою в районі людиною.

По-перше він був зі знатного роду господарів землі, яких в 20-роках називали дуже заможними куркулями, потім ворогами революції, тому грабували силами «продовольчих загонів» Радянського уряду, згідно дикої та незрозумілою сьогодні Ленінською програмою «Продразвёрстка». Багатьох подібних господарів не тільки грабували та знищували їх майно, але й вбивали, і батьки Івана Васильовича також стали жертвами тої жорстокості.

По-друге він мав вищу освіту агронома, яку на той час майже ні у кого не було.

По-третє: його забрали на війну 23 червня 1941 року, на другий день після оголошення, але мало хто повернувся з тих, хто пішов воювати в

перші дні, більшість з них загинула, а він вижив. В 42-му році попав в Харківський котел, де фашисти знищили майже мільйону радянську армію, попав в полон, втік звідти та вивів із собою декілька солдат та офіцерів, але при поверненні, «свої» хотіли його розстріляти. Тоді було прийнято, що всі хто повертається з полону вважались зрадниками для «товарища Сталіна». Але його тільки розжалували з офіцерів в рядові, направили в штрафну роту, де шансів вижити майже не було, але він отримав важке поранення, але вцілів і вижив. Після лікування повернувся в діючу армію, йому повернули нагороди, звання, відновили в партії, і до кінця війни він командував артилерійським підрозділом, за героїзм отримав два бойових ордени та дві медалі «За Відвагу», які прирівнювались до орденів. Інших медалей «за взяття» або «за звільнення» того чи іншого міста, було багато.

І головне, наприкінці 46-го року, він був призначений начальником крупної міжрайонної машино-тракторної станції. З такими людьми як Іван дружили всі голови колгоспів тому, що саме від машин МТС залежала своєчасність застосування техніки на полях, засівання та збирання врожаю. Захар Іванович знав все це про Івана і Ольгу Ліфіренків, тому поважав її як свого бухгалтера, любив як дочку, у всьому допомагаючи.

Крім того Ольга була родичкою та близько знайома з тричі героєм Радянського Союзу Іваном Кожедубом, вони разом зростали на берегах маленької річці Івотка, що протікала вздовж рідного села Кожедуба Ображіївки з одного боку та рідного села Ольги Івот з іншого, а коли Кожедуб вчився в Ремісничому училище, він мешкав два роки в домі батьків Ольги.

Таке знайомство з «тричі героєм» завжди могло бути в нагоді, тому що Кожедуб напряду міг спілкуватись із самим товаришем Сталіним. І він дійсно допоміг Ольги через 6 років, коли вона звернулась до нього з проханням звільнити чоловіка Івана з тюрми, якого зробили крайнім, звинуватил, як начальника МТС, в поганому урожаю кок-сагізу (*різновид «кульбаби» з якого виготовляли гуму) та присудили багаторічне заслання до Сибіру та Казахстану.

В той день, Ольга, як зазвичай, була сором'язлива. Вона трохи боялася голову колгоспу Захара Івановича. Він був на 23 роки старше, набагато мудріше, але за поведінкою дуже схожим на її суворого чоловіка Івана.

Ось вони зустрілися зі своїми дітьми перед входом в управління колгоспу. В якісь момент немовля Валя, закутана в ковдрочку, опинилась на кінському возу, що стояв тут же поряд, і на цьому самому возу, серед сіна, сидів маленький Гриша, перебираючи яблука, але який раптом встав, припустив штанці та попісав просто на ковдрочку, в який була маленька Валя.

«Ну ось Ольго, і ми з тобою породичаємося, бути нашим дітям разом», побачивши витвір мистецтва маленького Гриши зауважив Захар Іванович. Так воно і сталося через 22 роки.

Молодий лейтенант Григорій Носов, закінчив Сумське артилерійське училища за фахом інженер балістичних ракет, прослужив пару років командиром взводу в Новоград-Волинському та поїхав у відпустку, але не в Шостку, а в Глухів, в педагогічний інститут, дочекався Валю Ліфіренко – студентку після занять та запропонував руку й серце. Валя цього чекала давно, тому була від щастя на сьомому небі.

Весілля призначили на 18 серпня 1968 року, і «гуляли» сотні людей навіть ніхто не міг сказати скільки всього там було, здавалося весь Шосткінський район. Але до медового місяця діло не дійшло. На третій день весілля Гриша отримав телеграму, що має негайно з'явитися в свій військовий гарнізон і вже через тиждень він, будучи призначеним на нову посаду командира роти охорони запасного командного пункту радянського угруповання в Чехословаччині, вторгався силою зброї та броні в незалежну країну.

Це був перший випадок після II Світової війни воєнного вторгнення збройних сил СРСР в іншу європейську країну. Весь Світ засуджував дії СРСР, але тільки вербально або за допомогою дипломатичних нот, меморандумів та протоколів, про які сьогодні вже ніхто не пам'ятає, у зв'язку з їх незначимістю. Пізніше, всі спостерігали протягом наступних 50-ти років, до того часу, коли автор пиши ці строки, що виступити проти радянської воєнної машини, а пізніше російської, блок НАТО так і не зважиться.

Тим самим ще тоді, в 1968 році, НАТО майже на 20 років віддасть будь-які демократичні намагання Чехів та Словаків в повне пряме управління Кремля, який, до речі теж, нічого не зумів там побудувати системного та прогресивного.

Але молодожони Валя та Гриша, на два роки були розділені, і молода пара могла бачитись тільки раз на рік, коли Гриші дозволяли нетривалу відпустку.

Наприкінці 1970 року Гришу, після виконання «інтернаціонального долгу по звільненню Чехословаччини від капіталізму», направили для подальшого проходження служби, за 8 тисяч кілометрів від дому, як казали тоді: «до чорта на кулічки» - у військовий гарнізон, що знаходився на 49-му кілометрі від міста Хабаровська, десь посеред дикої тайги, командувати зенітно-ракетним дивізіоном.

Не знала тоді молоде подружжя, яке не встигло ще пожити разом, що на Далекому Сході їх перебування затягнеться аж на наступні 17 років.

Валя в той час вже працювала в школі та чекала на первенця, який народився в грудні, перед святами нового 70-71го року.

Сина назвали Олександром. Валіни батьки Ольга та Іван наполягали щоб вона залишилась дома в Шостці, почекала доки підросте хлопчик. Але вона, за 2 з гаком років спільного життя провела з чоловіком не більше двох місяців.

З малюком на руках вона іде кудись за тридев'ять земель до свого Гриші, де вірогідно колись був його прадід Леонід сто років тому в засланні.

Вісім днів в потягу, Валя читає своєму місячному синочку про дружин декабристів, особливо про княгиню Марію Раєвську, молоду дружину генерала князя Волконського Сергія Григоровича, яка півтора століття тому, також відмовилась від привілеїв, пішла на заслання вслід за чоловіком.

Залізнична станція «Князе-Волконське» зустріла їх сніжною пургою із сороко градусним морозом, звідти ще декілька десятків кілометрів Гриша їх віз на вантажному військовому автомобілі, по тайговій вузькій дорозі.

Дитинство.

Йшли роки, вони переїжджали з гарнізону в гарнізон Далекосхідного військового округу, Валентина працювала вчителем в гарнізонних школах, Григорій постійно був на службі. Хлопчик зростав, здоровим, кріпким та радісним, бо поряд з мамою та татком йому неважливий був скудний побут, нестача свіжих овочів та повна відсутність свіжих фруктів, молока, масла, ковбас, курінних яєць та іншого, що на українському Поліссі здавалося само собою розуміючим.

Але в маленьких гарнізонних квартирах, де зимою перемерзали батареї, літом не було або води або світла, гарячу воду для миття добували методом топки тітану, тим не менш було дуже багато іншого, що неможливо було купити в Шостки: м'ясо лосей, кабанів, медведів, брак птиці, заміняло м'ясо австралійського кенгуру, страусів, великі та безмежні за чисельністю ананаси та банани, китайськи груші, що доставлялися морем та розвантажувались в найближайших морських портах Владивостока, Находки або Сове́тської Гавані. Огromні за розмірами та різноманітністю риби будь яких сортів, краби, червона ікра, морські рослини, а також невідомі на початку, але корисні місцева зелень та коріння.

Супруги офіцерів швидко вигадували нові блюда з нових продуктів та кожне свято або вихідний проводили разом великими компаніями, обмінюючись новими рецептами. Особливо смачно та вишукано виходило у кавказських або молдовських родин, але їх відсоток був дуже малий. Значну більшість офіцерства на Далекому Сході складали українці та росіяни.

Їх все життя тягнуло до дому в Україну, кожен вечір вони розмовляли та мріяли як повернутися, але пізніше, вже в похилому віці, вони згадуватимуть ту гарнізону щирю колективну дружбу, якої неможливо досягнути в щедрому на всебічні людські забаганки та ресурси місці, яким є Україна.

Єдине що не сприймалося малим Сашей, особливо в Приморському краї, де вони жили просто на березі Тихого океану, в районному центрі селищі Шкотово, це була надзвичайно висока вологість, яка майже весь рік трималася на рівні 90-99 відсотків. Морози з температурою навіть в мінус 10 градусів переносились там, як мінус 25 в Україні, а подряпини або рани шкіри загоювались дуже довго, часто починаючи гноїться.

***

Одного разу Валентина взяла маленького 4-річного Сашу із собою в школу та залишився під наглядом колеги пішла на свій урок. Хлопчик підійшов до розетки, протягнув до неї руку і вже за міг, його бездиханне тіло лежав в декількох метрах від цього місця – сильний розряд току відкинув його. Колега, що доглядала хапала його руки, слухала серце – все було тихо. Вона кинувся в клас до Валентини ледве промовивши: «Валя, синочка здається вбило».

Та стрілою полетіла, а коли побачила, завмерла та по стіні сповзла, немов сама прошита кулею. Її ж маленьке сонечко сидів живий, але переляканий, та не міг збагнути чому люди збігаються на нього дивитись. Жодного синця на тілі синочка Валя не знайшла, тільки слід на ручці від опіку.

Синочок підростав, тато міняв гарнізони, а мама знову і знову влаштовувалась в нову школу то вчителем, то завучем, то директором – залежно від місцевих потреб.

В школі Саша навчався легко, на відмінно, домашні завдання майже ніколи не робив, вони якось самі виконувались, навіть в перервах між уроками. Він ходив в музикальні школи, які розташовувались в домах офіцерів, де викладали музику дружини офіцерів.

Коли йому виповнилося 10 або 11 років, тато почав його брати із собою на військові навчання. «Це Сашко нині інспекцію приймає», - жартували офіцери артилерійського полку селища Покровка, що неподалік китайського кордону на березі річки Суйфун, коли він їздив в «уазику» поміж сопками разом з татом – командиром та перевіряв виконання артилерійських стрільб.

На початку 1983 року підполковника Григорія Носова перевели служити в штаб 5-й Армії, який розташований в досить великому місті Уссурійськ Приморського краю. Тут були два інститути, три театри, одна виставкова галерея, декілька готелів, ресторани, концертні зали, близько 30

великих шкіл, плавальні басейни, дворець спорту, вище військове училище і головне Суворовське військово училище, що було рідкістю на теренах СРСР тому, що їх було всього сім, а у східній частині великої країни тільки одне і в Уссурійську.

Найбільш красивою, значною за масштабами спорудою міста, був будинок офіцерів, побудований в стилі архітектури сталінської помпезності. Його, ніби всього чотири поверхи, але кожен висотою з п'ять метрів, робили будинок найвищим серед навколишніх пяти-поверхівок. Великі колони та кам'яні статуї солдат та робітників, надавали йому вигляд палацу. Подібного за масштабами будинку офіцерів, автор не зустрічав ніде. Київський будинок офіцерів за розмірами значно менше та без будь-якої помпезності. Тут же навколо був облаштований стадіон та великий, красивий пар відпочинку. Особливістю цього будинку, для підростаючого Саша, була велика фотографія його тата на дошки пошани найкращих офіцерів 5-й Армії.

Але дуже негативним було те, що цей район вважався дуже кримінальним місцем. В парку зазвичай були не солдати, а кучки наркоманів, а на стадіоні дуже рідко грали в футбол тому, що всякий раз він закінчувався бійкою із поножовщиною та жертвою. Безпечно було тільки всередині самого будинку, серед величних холів, залів, бібліотек, кафетеріїв та інших кімнат та приміщень, які були відкриті зазвичай завжди для будь-кого та за безплатно.

В цьому місці юнаку можна було отримати від життя все, що тільки можна, у разі якщо є потреба та вимога до знань, але також, якщо він розуміється на «блатних жаргонах», щоб більш менш безпечно контактувати з оточенням на вулиці.

В класах навчалися в основному не діти військових, як у гарнізонах, їх був невеликий відсоток, а більшу половину класу складали діти так званих «бічей». Говорили, що «біч» означало «бывший интеллигентный человек» (рус.). Серед них зустрічались розумні та адекватні, але більшість все ж таки жила по правилам та поняттям їх батьків: колишніх кримінальних зеків та політичних засланих, котрі не повернулись після відбування покарання до європейських рідних місць, а залишились тут назавжди, генеруючи свій негативний досвід та ненависть до всього радянського через своїх дітей, які ненавидили інших.

Іншими для них були діти військових, партійних працівників та спеціалістів, що приїхали сюди на тимчасові заробітки. Так це чи інакше, але це була дуже розповсюджена назва певної категорії людей в тому регіоні.

Саша не мав ніяких проблем із отриманням знань, але ще з першого класу, вчителі визначали, що ньому живи дуже розумна, але водночас занадто вільна та свободна людина, яка своєю поведінкою іноді порушує

встановлену в школі дисципліну, може критикувати будь-кого, хто на його думку цього заслуговує, не має жорстких обмежень щодо поняття для нього авторитету дорослої людини.

Тому йому часто приходилось застосовувати кулаки для захисту своєї гідності, якщо будь хто із інших школярів намагався його морально подавити та змусити підкорятися. Але водночас, він страшно не любив битися, навпаки свої найкращі хвилини дитинства він проводив із кошенятами, собаками та з дітьми, які ставилися до нього як до рівного собі. Точно так же він не терпів прислужників та підлабузників. Він завжди намагався мати рівні відносини.

***

Новий клас Саші нічим не відрізнявся від решти інших класів нової школи. Всюди заправляли діти «бічей», вони групувались та вели себе нахабно. Натомість діти військових та партпрацівників відмежовувались, ховались, почувались пригнобленими. Їх часто ображали та принижували, при найменшому супротиву били.

Тож «зависока схильність до власної свободи» Саші, його небажання миритися з нахабами і перебувати в позиції ображених, спочатку призвела до декількох малозначних бійок з окремими бічами один на один. Організаційна роль його поведінки почала врівноважувати ситуацію спочатку в їхньому класі, а потім і в інших класах школи.

З часом, лише звістка про образу, навіть інших людей, яких він знав та цінував, вцент заповнювала його душу звитягою, а тіло - незрозумілою силою ярості.

Якось він почув як провокували невисокого росту та худорлявого Ігоря Ткаченка - сина військового з Ростова-на-Дону, які приїхали в Уссурійськ пізніше за Носових: «Жри картошку невоспїтаная кошка!». Під цими словами бічі вимагали від нього говорити тільки на блатному жаргоні (дослівний переклад «жри картошку»), а «невихована кішка», що він нібито милкій початківець-шістка у серйозного крадія.

Звичайно Ігорь цього не розумів, а тільки відчував агресію, невідворотність бійки та боявся. Якщо б він не почав говорити «по-фені», вони б його вдарили, повторюючи те саме, знов і знов. Ця образа від бічей в сторону друга викликала у Саші бурю емоцій, яка змусила його підставити себе під кулаки нахабників за честь товарища.

Блатні майже ніколи не матюкались, але розмовляли на своїй мові. Серед офіцерів далекосхідників навпаки, особливо під час труднощів, лайка вважалась ділом звичним. Можна було легко відрізнити на вулиці, навіть двох однаково одягнутих людей, до якої категорії кожен з них відноситься.

Тому Саша, іноді для загрози в бік нападників, застосовував загрозливі нелітературні слова, показуючи що він із сословія офіцерів, а не з «бічів»,

але розумів, що серед матюків є деякі, зокрема, що стосуються «матері», що вживати неможна ніколи.

А з Ігорем Ткаченко судьба звела їх в подальшому назавжди. Вони дружили все своє життя, потім родинами, потім їх діти та внуки.

Юнацька зміна свідомості.

Вже в 7-му класі Сашу поважали і він мав авторитет, чим впливав на ті чи інше рішення однокласників. Та не всім це було до вподоби. Одного разу він зайшов в шкільну роздягальню зняти куртку і тут, все трапилось дуже несподівано. Там його підстерігали четверо хлопців, два з яких були його віку, а два старше на рік. Один з них ходив на секцію карате, вважався в школі бандитом – каратистом та всіх тримав у страху. Саме він рішив нанести перший удар в пах чи живіт, і для цього навіть зняв взуття, щоб зробити це вихваляючись.

Але в брюках Сашка був вдягнутий офіцерський парадний ремінь з великою металевою бляхою, який ховався під шкільним піджаком. Каратист, зі всієї силою, вціпив пальцями ноги просто в метал і раптово закричав, впав тримаючи ногу руками і скорчившись від болю, а з його стопи хлинула кров. Нападники не очікували на такий поворот, а побачив кров розгубились.

Саша не розбираючись пішов в атаку з кулаками і ногами на решту нападників. Бив і махав не думаючи про наслідки, доки вони не вибігли з роздягальні геть, залишивши там пораненого каратиста, якому Саша викликав чергову шкільну медичну сестру через однокласницю Наташу Пан Кен Сек, радянську коріянку, яка опинилася випадково поряд, а сам зляканий, але стриманий, пішов в клас.

Пізніше він усвідомив, що в цій бійці його перемога була в моральній перевазі, що він не розгубився, не злякався крику нападника від болі, не почав показувати перед іншими своє хибне співчуття пораненому «бічу», намагаючись якимось загладити ворожнечу словами або діями, здатися добрим для «нападників», як це робила більшість інших дітей інтелігентів.

І хоча за цю нечувану зухвалість його пообіцяли «прибити», що означало - реванш з боку «бічів» буде жорстким, він не здався, а навпаки, якийсь час носив із собою кастет, що позичив у солдата-водія батька, абхазца Икрама. Саме йому Сашко розповів про бійку і загрози з боку «бічей». Батькам жалітися про подібне він не міг, щоб їх не засмучувати. А Икраму можна розповісти, бо він вмів теж за себе постояти, завжди здавався суворим, але в той же час, дуже красиво малював портрети та пейзажи, але погано говорив російською.

В школі однозначно почали дивитись на Сашу як на авторитета: дівчата з зацікавленістю, а хлопці з прихованою заздрістю, як на сміливця,

який кинув відкритий виклик та самотужки подолав одразу чотирьох «бічей».

Через деякий час директор школи Розаліна Олександрівна Захарова, єврейка, уродженка Одеси, яка викладала англійську мову, попросила Сашу залишитись після уроків і зайти к неї на бесіду.

В Уссурійську школа №29 вважалась найкращою у місті. Так було прийнято, що слабких або недисциплінованих учнів, які мешкали не в районі школи, а будинок Саші відносився до іншої школи, відраховували та переводили в інші школи, щоб тримати високий рівень звітності за школу.

Він розумів, що ця бесіда буде присвячена саме його переводу за цю «масову бійку», але чому вона викликає його, а напяму не розмовляє з батьками, він міг пояснити тільки тим, що вона має спочатку переговорити з ним, а пізніше викликати батьків.

Тому треба було себе повести так, щоб для батьків, а особливо для мами, яка останній час перебувала дома в післяродовій відпустці із нещодавно народженою молодшою сестрою Танею, ця інформація про невдачу сина у школі, була б сприйнята якомога делікатніше, без нервування.

Зовсім нещодавно, він серйозно розбив, просто у дворі дома, тільки но куплену нову, майже без пробігу, татову машину «Лада 13», сівши без його присутності за руль щоб від'їхати та звільнити проїзд для іншої машини, що сигналіла і просила проїхати. Коли тато побачив це, він потемнів. Не кричав, не бив, навіть не заматюкався, тільки подивився в очі сина страшним поглядом, якого раніше ніколи не було в рідних очах, і дуже низьким голосом промовив: «не дай бог мама узнає про це! Йди геть з моїх очей».

Розуміючи, що не виправши одну провину, він знову розчаровує батьків, Саша в подавленому стані, ледве стримуючи сльози обіди, підійшов до дзеркала, поправив свою шкільну синю форму, щоб все виглядало охайно, красиво зачесався, перев'язав піонерський галстук, потім почистивши взуття пішов до дверей кабінету директора.

«Якщо буде виганяти, подякую за все і без зайвих слів вийду зі школи і більше не повернусь. Але якщо буде розпитувати чому і як я так поступив - не зможу пояснити: що вони подонки, яких треба карати, тому просто промовчу. Але й пробачення просити не буду. Хоча Розаліна дуже приємна та людяна, знає маму особисто, і їй я мушу пояснювати, але ...» - з такими думками він постукав у дверь та попросив дозволу увійти.

«Саша, Олександр», – директор звернулась до нього офіційно, але м'яко, без нервування в голосі. «Тобі на днях виконується 14 років, ти будеш першим серед семикласників, які можуть вступати в комсомольську організацію. Ти займаєшся спортивним плаванням, маєш 1 розряд, граєш на акордеоні і фортепіано, вчишся на відмінно, тебе поважають не тільки в

твоєму класі, а всі молодші та дехто зі старших учнів. Є у нас деякі питання до твоєї дисципліни, але вважаю що знаю відповідь на них, тому хочу запитати: чи ти бажаєш бути комсомольцем? Якщо так, я готова надати тобі, як член комуністичної партії, рекомендацію, яку я, як директор школи майже нікому в школі не надаю, щоб не створювати прецедент. Якщо твое так, тоді я пропонуватиму розгляд твоєї кандидатури на найближчому Комітеті комсомолу школи. Тому ти подумай, дома поговори з батьками, і після проінформуй мене».

Тільки що він вже уявив, що покидає школу, розлучатися з друзями, що має щось тлумачити зажуреним татові, мамі та маленькій сестрі. Збентежений розум шукав думки - як це все довести до них, щоб вони не хвилювались. Йому так не хотілось змінювати школу. Це була вже п'ята за його неповних сім років навчання, і кожен раз переїжджаючи з татом на нове місце служби, приходилось себе стверджувати кулаками в новому колективі. Це виснажлива і неприємна процедура, яка триває щонайменше пів-року, і хоча він її знає, але повторювати не хотілось ніяк, страх відбирав енергію добра, породжував злість, завжди залишаючи неприємні відчуття у серці і наліт огидності до самого себе від бійки. Як довести батькам він не розумів, і головне - не хотів, бо емоцію словами пояснити можна тільки тому, хто це пройшов та сприйняв особисто.

Якось він запитав тата, а як він вів себе у школі, на що той відповів: «гордо, спокійно, іноді трохи нахабно, бо у мене були старші брати, вони завжди мене захищали, тому мене ніхто не чіпав. Крім того нас всі знали з давних давен, як і ми всіх».

Тоді Саша відчув жалість до себе, чому саме зі мною трапилось так, що я сам маю себе репрезентувати, захищати, і доводити одне те саме багато разів, але завжди в нових суспільствах для чужих людей. Він розумів, що тато його пояснень не прийме серцем повністю.

В такі хвилини він завжди згадував берега Десни, де проводив літні канікули у бабусь. Там все було зовсім інакше, по доброму, відкрито, просто, наповнено запахом яблук. Його всі знали і він всіх знав. Ні треба було нікому нічого доводити ні словами, ні кулаками. Можна було гуляти всю ніч з хлопцями та дівчатами і не хвилюватись, що з тобою щось трапиться. Будь яка тітка або нібито чужий дід могли запитати: «ти чий», він відповідав або Носов, або Івана Васильовича внук, і йому тут же могли співчувати, довести до дому, де бабуся, ще могла налити чарку цьому подорожньому, невідомому Сашку діду чи тітки, а пізніше розповісти історію життя цієї людини.

Там мій дід, там всі про всіх все знають!

Але тут, в великому місті Далекого Сходу, все було непередбачуване, невідомо, наповнено постійною тривожністю, тому він відповів директору: «Розалііна Олександрівна, я дуже хотів вступити в комсомол першим, але не

знав як це зробити в класі, де немає організації і ні одного комсомольця. Я вже вирішив для себе раніше, але не знав кого запитати. Моя відповідь: «Так», і я не просто згодний, а прошу Вас надати мені рекомендацію для вступу в комуністичний союз молоді СРСР», - сказав це так впевнено і чітко, що навіть відчув як затремтіли коліні: «Невже це я сказав сам?»

Вже через рік він був вибраний секретарем комітету комсомолу, і побувши ім всього півроку, він знову прийде до Розаліни Олександрівни на душевну розмову, просити в неї пробачення, за те, що вона на нього покладалася в багатьох організаційних заходах школи, за те, що наполягла призначити його-восьмикласника Секретарем, хоча це завжди була прерогатива десятикласників – випускників, за те, що розповідала йому, що планує робити в наступному році, за те, що він все сприймав і дозволив їй думати, що вона з ним буде працювати пару років, а тут він неочікувано вирішив піти зі школи, поступати в Суворовське училище.

Через пару років, вона направить начальнику Суворовського училища лист за своїм підписом, з проханням відпустити суворовця Носова О.Г. на випускний бал в школу, де про нього пам'ятають та згадують з найкращими побажаннями. А ще через 6 років, вона привітає його із закінченням вищого навчального закладу і запросить його навістити їх школу.

Через багато років, коли не Саша, а вже Олександр, закінчить ще три навчальних заклади, багато різноманітних курсів, в його в житті буде сотня нових викладачів, начальників та командирів, саме про нею – свою шкільну вчительку англійського та директора школи, він буде згадувати як приклад мудрості і розумності, як людину, яка незважаючи на прийняті в суспільстві правила, поступила інакше, навіть не згадавши юнаку про його бійку, знайшла метод виховання в ньому почуття гідності за свої вчинки та честі перед іншими людьми.

Щось подібне, достойне гордості та згадування, по відношенню до нього повторить в 1997 році генерал Кириченко Сергій Олександрович, начальник Генерального штабу, простив йому невихід на службу, потім в 2002 році генерал Палій Віктор Миколайович, начальник Головного управління розвідки, не звернув увагу на нечувану настирність ображеного офіцера, в 2006 році Генрі Кісінджер, колишній Держсекретарь США, простив йому незначні недоліки в керуванні африканською провінцією.

Але це все буде згодом. А в 1986 році Саша шукав себе у майбутньому – вирішуючи, яким шляхом піти в житті далі.

*****

Що міг знати хлопець 15 років, навіть розумний, який все життя прожив в родині військового та вчителя, в обмеженому просторі гарнізонів? Так, він міг мріяти тільки про кар'єру військового, тому що викладати в школі малим дітям його ніколи не спокушало, а йти працювати на завод у Шостці не радили батьки

тому, що хотіли щоб їх син побачив світ як представник Держави, її обличчя та гордість, так і казали. Будь-яких розмов про самостійність України в домі ніколи не велося. Це було однозначно кримінальне покарання у вигляді багатьох років позбавлення волі за політичні погляди.

Хоча тато іноді намагався щось говорити сину таке, що ніби всі в Союзі настільки різні, поєднати їх навіки, згідно слів гімну, неможливо, що в будь-якому випадку настане той час, коли внутрішні національні сили кожної республіки почнуть відокремлюватись, спираючись на несхожість культур та світоглядів, незважаючи на раціональність економічного об'єднання.

Саша також вже тоді дуже добре розумів, що військовий офіцер це не професія, не праця, навіть не служба, це покликання – образ життя, а ось спеціалізація у офіцера, також як і у цивільного, може бути будь-яка. Армія в великій країні, є держава всередині держави, зі своїми службовими сходами кар'єрного росту, виробництвами, науковими інститутами, виконавчими органами у вигляді бойових частин та обслуговуючих їх підрозділів, ікерівництвом всіх рівнів, починаючи з командування маленького взводу і закінчуючи всіма збройними формуваннями держави з точки зору Верховного головнокомандуючого, іншими словами – керівника всієї Держави.

Тому він вирішив, що йому треба уходити зі школи та поступати в Суворовське училище, по закінченню якого він вже буде чітко знати, що саме він бажає, і зробить вибір спеціалізованого навчального закладу. Проте цей заклад не має бути артилерійським, як у всієї його династії, а інший. Тато колись ввечері після сто грамів, сумно оговорився: «жалкую тільки про те, що ніхто не підказав тоді, що для кар'єри амбіційної людини, треба йти вчитися на командира у загальновійськовий заклад, який надає можливості з початку керувати мотострілецькими підрозділами, але в подальшому і всіма іншими, що входять у склад великого військового об'єднання або формування».

Саша це пам'ятав, але бути піхотним лейтенантом, навіть застосовуючи міць бронемашин та кураж стрільб при бойовому розгортанні в наступі, його чомусь тягнуло менше, ніж знаходити причини життєвих проблем та пропонувати рішення, аналогів яким раніше не було.

Хоча тато був військовим начальником, але домашнім оркестром завжди віртуозно диригувала активна та енергійна мама. Саме вона висунула теорію та стверджувала, що їх діти син та дочка - гуманітарії. Діти звичайно вірили в це тоді, але Саші знадобилося майже 20 років, щоб пізніше зрозуміти, що це не зовсім так, трохи помилково, тобто було недовизначено тоді.

Він дійсно вмів працювати з людьми, вмів їх спонукати, але в той же час, задоволення отримує від математичних інженерних рішень, результатом яких є матеріальна продукція. Прикладні знання, цифри, назви і логіка - ось чим можна реально довести правду або спростувати брехню. А якщо в додаток до цього, є академічна освіта, системне сприйняття процесів та вроджена інтуїція, людина перетворюється в настільки самодостатню та вільну від впливу інших, що стає

об'єктом концентрації інтересу з боку всього оточування, це і є повний авторитет, тобто досягнення ментального прозріння та життєвої мудрості.

Тобто він вже тоді хотів щось створювати нове, імпровізувати, винаходити прості рішення для складних питань, але сформулювати тоді він цього не зміг. У нього однаково виходило як розібрати ламповий телевізор, викинути звідти половину деталей, але телевізор починав працювати іноді краще, а також і на міських засіданнях секретарів комітетів комсомолу, де секретар виконкому міста, поважна людина вказувала, що деякі заходи його школою виконані недобре, і Олександр міг так відповісти, що після засідань, до нього всі підходили привітатися, а дії школи переходили з розряду відстаючих до найкращих. У нього це виходило легко, якось само собою.

В доросле життя...

Для вступу в суворовське училище, абітурієнт мав звернутись до військового комісаріату, отримати направлення на першу медичну комісію, та пройти її за пів-року до вступу. Друга медична комісія вже була саме перед екзаменами в розташуванні училища.

На першій комісії лікарі визначили, що у нього скривлена перегородка у носі, в результаті давнішого перелому. З таким діагнозом поступити було неможливо, треба було робити операцію, складну та дуже болючу, яку невдовзі йому зробили у військовому госпіталі в Уссурійську. Після операції лице нагадувало один суцільний «синяк-фінгал», треба було продовжувати відновлення в госпіталі майже місяць.

Тоді він, вперше за своє життя, опинився в палаті, де лежали молоді офіцери, більшість з них були афганці, ветерани, тільки но повернувшись звідти. Їх вільні розмови про комуністичну партію, про устрій Радянського Союзу, про армійське недбальство вразили його.

До цього часу він був впевнений, що в країні все дуже добре, вона сильна, могутча та непохитна. Але тут виявлялося, що солдат – таджик міг не виконати наказ, і навпаки зі зброєю покинути частину та пійти до душманів. Що офіцер москвич, син ввідомого маршала, який приїхав на пару тижнів в Афганістан для отримання корочки учасника бойових дій, так сильно хвилювався, що під час проходження колони над ущелиною, не стримав свого страху, та так вщепився за руль, що водій не встиг зреагувати і машина із 20-тю солдатами на борту впала в ущелину і майже всі загинули, включаючи цього москвича, якому тато з часом присвоїв звання Героя.

В розум юнака проникли відомості, які почали зруйновувати його відчайдушне до цього часу ставлення до всього, щоб не робилося в країні.

Не витримав цих думок, він розповів про це татові, намагаючись почути, що це неправда, і тато, як начальник з ними має розібратися. Але тато не розібрався з ними, а навпаки, вислухавши сина, почав йому розповідати дуже довгу історію,

яка продовжувалась весь час поки Сашко був у шпиталі, а кожен вечір тато, навідуючись до нього продовжував цю історію.

***

На дворі була зима 85-86 року. Тоді ще навіть не було поняття «Перестройка», яке було офіційно, після Пленуму ЦК запроваджене Горбачовим в кінці 86 року. Тоді тільки починалось так зване «Ускорение», тому розповідь батька: про червоний терор Леніна, про репресії Сталіна, про голод 30х-50х років, про знищення українців, про Гулаг, про тотальні табори в'язнів повсюди (тільки в Уссурійську та навколо було близько десятка крупних тюрем та поселень), про рідного діда Івана, який пройшов всі ці випробування війною і таборами; про примусове переселення цілих народів: кримських татар, чеченців, західних українців; про тотальну злиденність робітників на так званих комуністичних будівництвах та все інше, про що почали публічно говорити та писати в пресі тільки в 88му році і те обмежено, а більш широко вже після 1991 року.

Саша узнав все це узнав відразу, задовго до спільного сприйняття інформації, та від самої близької людини, свого тата. Все в душі і серці перевернулося, не хотілося вірити, так не могло бути, щоб свої своїх же знищували.

«Папа, а як же ми живимо? Як ми віримо Партії, якщо вона може легко будь-кого з нас знищити, за просто так. В що ми маємо вірити? Про що ти розповідаєш солдатам з Прибалтики, які не бажають навіть спілкуватися, і як ти можеш на них покладатися в бою? Як ти керуєш туркменами, таджиками, узбеками якщо вони взагалі не знають мови і не хочуть її вчити, а деякі мріють тебе вбити?» - таких питань було багато, відповідь на більшість була простою, але дуже неприємною:

«Ми їх страхом, синок, управляємо, через залякування, деяким, найбільш розумним, надаємо преференції в званнях та посадах, тоді вони самі своїх починають виховувати та втримувати. Якщо ти зібрався бути військовим, маєш про це знати. Іншого шляху управління такою мононаціональною державою, партія не знайшла. Знай і нікому не говори, але все що говорять офіцери в палаті, правда».

Час що залишився до вступу в Суворовське Саша ходив трохи пригнічений. Він припинив ініціювати виховувати «бічів», та й вони почали ставитись до нього як до свого, почали з ним говорити нормально, без фені. Він їх починав розуміти, а вони почали його поважати.

«Може мені ні треба це військове училище, здається це не моє», - так він мислив, але відмовлятися вже було пізно, бо інакше в школі всі б вирішили, що він не господар свого слова.

Мама, одного разу почувши це від сина, проговорила: Синок, відмовся, будь ще з нами, принаймні два роки. Потім поїдеш в Україну, там поступиш в університет, а якщо забажаєш, підеш в вищий військовий навчальний заклад».

Але вже було пізно, слово не птах, вилетить не спіймаєш. Всі знали що він йде в Суворовське, так тому і бути.

***

В училище поступити вважалось дуже складно, на місце було 5-6 хлопців. Ті хто ставали Суворовцями з гордістю ходили друг перед другом, та перед дівчатами на дискотеках, коли приїжджали до дому у відпустки. Їх батьки були переповнені гордістю за синів, що надавало хлопцям сил та наснаги продовжувати навчання.

Уссурійське Суворовське училище на той час, уявляло собою ззовні, досить жалюгідне видовище. Навіть Вище автомобільне училище в Уссурійську виглядало набагато красивішим. Все починається з воріт. Колись побудовані красиві ворота з аркою, що виходять на «кадетський парк», були зачинені, занедбані, непофарбовані, та не працювали. Всі ходили через інші – тилові ворота, що виходило в сторону військового госпіталю та межували з бригадою тилового забезпечення.

Район цей був на околиці Уссурійська, розбита та колись давно неякісно побудована асфальтована дорога впиралась в сірі ворота, з боку яких було прибудовано одноповерхове мале приміщення, що називалося КПП. Одразу за КПП була якась труба надвеликого діаметру, яка пролигала вздовж напівзруйнованого забору училища, що виходив на вулицю Госпітальна.

Шість двоповерхових з червоної цегли казарм, будівництва 1905 року, із великими вікнами зі старими дерев'яними створами, в які зимою задував вітер, створювали між собою ніби дві відокремлених території, одна для одного курсу навчання, інша для іншого.

Приміщення для сну суворовців було точною копією звичайною солдатською казарми, які Саша бачив багато разів до цього, в різних гарнізонах. Велике приміщення поділялося на дві половини, без будь-яких внутрішніх перегородок або дверей, в кожній половині, могли розміститися 60-70 залізних ліжок в один ярус, або до 200 койко-місць якщо в три яруси.

Під час вступного періоду, протягом липня, приміщення заставлялися ліжками в три яруса, щоб розмістити всіх абітурієнтів. Крім того частина абітурієнтів мала нічліг в клубі та в спортивному залі. К першому серпню яруси знімалися та залишався тільки один – вже для тих хто здав всі іспити та був прийнятий.

Найбільш неприємним для Саші були умови для гігієни. Не було будь-яких душових, поняття гарячої води взагалі не існувало. Для миття всього тіла можна було використовувати баню, але тільки один раз на тиждень. Місць будь-яких для відокремлення від всіх взагалі не було. Всі люди в СРСР, а солдати та суворовці теж, не мають своїх думок або особистих бажань. Всі вони однакові, бездушні – штатні одиниці. Саме так рахувалося в збройних силах СРСР, тому і відношення до будь-якої особистої індивідуальності взагалі заперечувалися, а за подібні

розмови можна було отримати суворе покарання, як то на гауптвахту, або найбільш поширеним та жорстким було, коли командир, перед всіма вказує на твої особисті недоліки і, психологія кожного перетворюється на одне «колективно - стадне прагнення» - принизити особистість.

Тобто бути індивідуальним в таких умовах неможливо. Молода людина має знайти в себе сили приховувати свої власні бажання та думки, та поділяти тільки загальне.

В туалетній кімнаті не було перегород та дверей між «очками», поняття унітаз взагалі було заборонено, ніби з гігієнічних намірів. На 110 хлопців, що складали собою чотири взводи однієї роти, (роти розміщувались окремо друг от друга в різних казармах), було всього 8 «очок». Той хто сидів, дивився прямо в штани того, хто стояв в черзі за ним, а за тим наступний в черзі і так далі.

В ранці, по команді «рота підйом», всі не встигали сходити в туалет, бо він був завжди зайнятий, а запізнення вставання в стрій, було одним з найпоширеніших причин для покарання у вигляді «наряду на службу», або «наряд на роботи». А праці було багато і її виконували суворовці, в тому числі по облаштуванню території та будівництву. Найманих працівників, яких пізніше автор зустрічав в київському суворовському училище, в уссурійському не було взагалі, тільки на кухні декілька кухарів. Все інше робилось силами самих суворовців.

Також не було прапорщиків, тому що вони не хотіли продовжувати службу на Далекому Сході. Але в той час в українських ВНЗ України, прапорщиків було так багато, що вони навіть служили на посадах водіїв, і коли Саша потім приїхав в Київ, він не як не міг збагнути: звідки так багато прапорщиків, і що вони тут роблять взагалі?

Проте в Уссурійську, посаду прапорщика - помічника командира взводу, виконували солдати призовники, які мали вищу освіту. Але їм самим було 21-23 роки, і вони ніяк не могли справитись з 25-ю трохи дикуватими хлопцями віком 15-17 років, наповненими фізичною силою та відчайдушністю.

Але було в училище і дуже хороше, а саме: навчально - інформаційне наповнення обладнанням, засобами та методичним облаштуванням навчальних класів. В кабінете астрономії можна було сидіти весь день на одному місці і не встигнути вивчити все що було намальовано або виставлено, в тому числі глобуси не тільки землі але й інших планет, різноманітні телескопи, шматки метеоритів.

В кабінете біології скелет був не тільки чоловіка, але ще і декількох тварин, навіть дуже рідких, яких не завжди знайдеш в музеях, кістки динозаврів.

В кабінеті хімії було стільки всяких реактивів, мензурок, кранів, стаканів, і всього іншого та так красиво все оформлено, що Саша, який до цього не любив хімію, одного разу самотійно зробив сльозогінний газ, за що потім був покараний трьома нарядами на службу, тому що весь навчальний корпус був

зачинений для відвідування на провітрювання протягом двох діб, там не велись заняття. І так було всюди по всіх предметах.

Жорстка дисципліна, повна відсутність вільного часу протягом дня, скудне, але чотириразове харчування, суворе дотримання розпорядку дня, жорстка система покарань за найменшу провину, значні фізичні навантаження, система щотижневого прилюдне рейтингування кожного суворовця згідно його оцінок та дисципліни, стройова підготовка, постійні шиккування та перевірка наявності особового складу займали весь день з ранку до ночі, з понеділка до суботи. Субота, в той час, теж був робочим днем і всі навчалися, як зазвичай.

В неділю дозволялося спати на годину довше до 7.30. До обіду, який був в завжди проводились якісь масові спортивні змагання, що називалися «спортивними святами». Після всіх водили в клуб в кіно про війну, і тільки увечері у неділю, протягом 2-3 годин надавали вільний час, який суворовці використовували для прання та прасування форми, писали додому листи, грали на гітарі, хтось просто відособлювався та сидів в поодинокі десь під деревом. Кожному своє.

В 21.30 всі розсаджувались на табуретки підписані їх особистим номером, в певному порядку та ім включали програму «Время». Основна і головна інформаційно-пропагандистська передача Радянського Союзу.

Заборонялося мати при собі радіоприймачі та каралося, не тільки в училище, а во всіх частинах на Далекому сході. До речі у військовому училище в Києві, такої заборони не було взагалі.

На 16-річчя, тато подарував Саші маленький красивий приймач із надписом, який міг ловити не тільки дальні та середні хвилі, а також короткі. УКВ в той час у населення не було взагалі, цей діапазон був заборонений та використовувався тільки в державних органах. Особисті речі зберігалися в «каптерки» і дозволялося брати тільки у відпустку.

Одного разу Саша не стримався та, в неділю, дістав його зі своїх особистих речей, щоб доторкнутися до чогось рідного, згадати про дім, про батьків, відчутти приємне і тепле. Фотографій також не дозволялося виставляти ніде. Можна було носити одну фотографію із собою, поміж сторінок військового білету. Командир взводу 35-річний майор Чистяков, побачив, відібрав, оголосив наряд на роботи і вже ніколи не повернув пізніше.

Саша дуже сильно переживав. Йому не було жаль грошей, за які він був придбаний, навіть ні те, що він був рідкісний, короткохвильовий, ні зовсім ні це. У нього відібрали його рідне, згадку про його родину, про найближчих людей.

А цей Чистяков, вишукав іноді взвод по команді «Струнко», та крокуючи перед ним по пів-години, розповідав про те, що його суворість по відношенню до молодих пацанів, тільки для того, щоб коли вони стануть офіцерами - йому подякують.

Через багато років, Олександр Носов отримавши звання полковник, Олександр чомусь згадав цього Чистякова і трохи пожалкував, що його перший

командир взводу був таким повним ідіотом. Його і йому подібних взагалі не можна було допускати до управління навіть найменшого військового підрозділу. Такі служаки не бачать в своїх підпорядкованих особистостей, не розуміють як можна використовувати індивідуальні здібності кожного окремо в інтересах всієї групи, а всю групу для підтримки кожного.

Чистяков був зразком тупого, безініціативного але настирного солдафона. Таких як він, було багато серед офіцерів, нажаль. Далеко не всі однокашники Саші пізніше змогли зрозуміти, що життя і служба це не тупе виконання наказу або розпорядження, а розумне досягнення чіткого результату.

***

Навчання по всім предметам давалось знову легко, що неможливо сказати про всебічні обмеження, які пригнічували Сашу. Але він, вже дещо знаючий про проблеми СРСР менше виступав на всяких комсомольських зборищах, більше намагався їх уникати, і все більше розумів, що країна котиться в прірву. Залишалося тільки чекати – коли край прірви прогляне, але навколо цього ніхто не розумів, що було дуже прикро усвідомлювати свою безпорадність.

Через пару місяців з початку навчання Саша дуже сильно захворів. Спочатку у нього була дизентерія, спровоковано плохую їжею, вд чого отруїлися більше двох сотен суворовців одночасно. За днів десять ця хвороба майже минула і треба було дати ще трохи часу відпочинку організму який зростає від навантажень, але його призначили на одному зі «спортивних свят» бігти стометрівку.

Він був «спринтером» -100 метрів у віці неповних 16 років долав за 10.8 секунд, швидше всіх в училищі. В той же час середні дистанції він відставав від інших, а на довгих бігав як всі.

Він знову був першим на своєї стометрівки, але майже до самого вечора не міг відійти від напруги. Тіло всі тремтіло, сил не було зовсім, він ледве міг стояти на ногах. Лягати днем заборонялося, але йому до вечора стало так погано, що знаходячись с строю він зомлів і впав. Товарищи, тут же по команді чергового офіцера віднесли його в санітарну частину, там йому стало ліпше, але все тіло боліло, була висока температура, його направили в госпіталь, який був поряд.

На ранок, знаходячись в солдатській палаті госпіталю, він не міг поворухнутися, навіть встати в туалет. Лікар повідомив діагноз: інфекційний, посттравматичний поліартрит важкої форми. Всі суглоби як на руках так і ногах, перетворилися в безобразні наповнені якоюсь рідиною, біль пронизувала все тіло, боляче було навіть дихати.

Здорова людина не знає, що коли вона дихає – деякі її суглобу рухаються, а хвора відчуває все, і ця біль гостра нервова, іноді виключає свідомість, щоб зберегти серце.

Знаходячись в солдатській палаті, на відміну від офіцерської, де він був рік тому «ломаю свій ніс», Саша відчув що таке ненависть деяких солдат до офіцерів:

«Эй, Шакаленок (деяки категорії солдат називали офіцерів «шакалами», а Саша для них був «шакаленок») ті как захочішь пісіть крічі щоби мі посмотреть твой трасер в утку непопадать. Ха-ха».

Саша намагався триматися, не реагувати, та і як він міг зреагувати будучи нерухливим?

Одного разу в ночі, через божевільну біль, кожен рух змушував стискати зуби та закривати очі від болі, він щоби вийти в туалет, ледве-ледве добрався до дверей палати, відкрив їх, і в момент коли пересував ногу для шагу, хтось ззаду підштовхнув його.

Здорова людина навіть не помітила б цього, а для нього це було як бревном в спину, він рухнув на підлогу скорчившись від болю. Той, хто штовхнув був солдат з України, але «шісткою» для старшого палати. Всі в палаті почали реготати. Тобто вони спостерігали як він через біль рухається і ніхто навіть не підійшов, а навпаки.

Але це тривало недовго. За тиждень з'явився солдат – естонець на ім'я Тільва, його ліжко опинилось рядом з Сашиним. Він побачив, як той важко намагається повернутися і запропонував допомогти. Старший палати тут же вказав Тільві, що це не солдат, а «шакаленок», чого Тільва не зрозумів і почав допомагати.

В цей момент не витримавши словесних образ, своєї тотальної фізичної безпорадності, молодий юнак, потомок гордого роду, який до цього часу все життя був прикладом ідеального фізичного розвитку та спортивних досягнень, від страшного відчуження схватив повну пляшку лімонаду, що стояла на тумбочці та зі всього маху кинув в ту гидоту. Пляшка розбилася об стіну.

Десь був лікар-офіцер, який почув грохот, прибіг, розібрався та убрав старшого з цієї палати назавжди.

Через пару місяців його випишуть, але не тому, що вилікували, а тому що закінчився процес запалення, тобто в подальшому має починатися період відновлення. Десь за рік він повернувся майже до до-хворого стану, почав навіть бігати, але мало, без напруження. Повне відновлення так і не наступило, тому що суглоби були покручені хворобою. Навіть через багато років, болі могли загострюватись.

Але ця хвороба, її наслідки, розуміння того, що покладатися тільки на власні фізичні сили та тіло більше не можна, кулаки теж можуть не допомогти, змінила ставлення до багатьох підходів при прийнятті рішень. Головним для Саші вже було ні його тіло, а його голова, тому саме їй треба було приділити більше уваги, щоби в подальшому запобігати виконанню будь-яких фізичних зайвих дій, правильним плануванням всіх можливих процесів.

На атестаційній комісії в суворовському, коли його спитали, куди він хоче їхати вчитися, він відповів: в Київське загальновійськове командне училище імені Фрунзе. А на питання чому, він відповів: хочу бути як Штірліц, а розвідників

готують тільки там. Члени комісії щіро посміхаючись на таку відповідь, затвердили його кандидатуру.

Він відповів так тому, що всі, хто виходив з комісії до нього, пояснювали цілими абзацами чому і як, розповідали про щось, і це тягнулося довго і нудно. Він зрозумів, що ні треба «співати пісень» комісії бо вони дивляться на атестат оцінок, а у нього всього три четвірки, при чому всі із-за хвороби ніг: стройова, фізична та статути. З таким атестатом він мав право вибору і бажав або: Київську розвід.школу або Московській ВІЯ (военный институт иностранных языков (рус), або МГТУ ім.Баумана, два останніх були найбільш престижні військові ВНЗ в СРСР в той час.

Але Київське було рідніше.

Полісся.

В липневий ранок 88-го року, на Рівненський залізничний вокзал прибув потяг Київ -Ковель. Саша ніколи не бував тут раніше, але вже багато читав, тому що тепер, він курсант Київського загальновійськового училища, а його тато нарешті служить в рідній Україні, а саме в Рівному, в штабі 13й Армії. Звідси до Шостки якихось 650 км, це навіть ближче ніж з Владивостока до Хабаровська. Хоч раз в місяць їдь. Все поряд.

В Ранковий тролейбус номер №3, яким можна було доїхати до вул. Лізи Чайкіної, майже ніхто не сідав. Пустий, з двома пасажирами він вирушив.

«О який тут чудовий канал,- подумав Саша, «облагороджений, немає сміття, не заріс травою. Молодці рівняни, даглядають своє місто. А це що, театр? Який красивий будинок театру... А це мабуть центральна церква, і тут же площа Леніна, із пам'ятником посередині... ЦУМ. О, яка красива арка входу в парк відпочинку... Все треба передивитися», - подобалось все, що він вперше бачив. «Зупинка «Кооперативний технікум», - оголосила водій тролейбусу. Він вийшов, деь тут вже як півроку живуть його батьки із сестричкою...

Після Уссурійську Рівне сильно вразило Олександра своєю красою і затишком. В ньому не було тих широких потворних вулиць із забудовою вздовж п'ятиповерховими «хрущовками», що є в кожному російському та східно-українському місті. Поряд з багатоповхівками Рівного залишались акуратні приватні будинки, які були всюди, на відміну від східних міст, де їх просто зносили та центри забудовували сірими коробками.

В магазинах продавалося те, що він раніше вважав вигадкою, або тим, що можна знайти тільки в Москві— шоколадне масло, пепсі-кола. Виявляється що «Провансаль» це не синонім слова майонез, а назва торгової марки, тому що тут були інші назви майонезів. Все можна було купити в будь-який день.

Там вдалі, все зовсім не так. Подібні товари, а також ковбаси, молочні, яйце, птицю, свинину, телятину можна було купити тільки по четвергам та тільки після 15.00 та тільки в тому випадку, якщо тобі вистачить. Черги бували настільки

довжелезними, їх займали іноді з ранку, щоб бути впевненим, що отримаєш. Саша іноді стояв в таких чергах, перший рік після народження сестри. «Мамі треба різноманітні продукти та бажано ті, на яких вона зростала, які вона сприймає краще»- так говорив папа. І куди б він не їхав у відраження, він намагався знайти якісь дефіцит з продуктів.

В Рівному все коштувало значно дешевше ніж на Далекому Сході. Якщо там товар продавався за ціною третього поясу, то тут за ціною першого. В ті часи всі товари мали три ціни: першого, другого та третього поясу. Іноді ціна третього була вдвічі більші ніж першого.

В Рівному була Піцерія по вулиці Московський. Да хіба можна було собі уявити перебуваючи в Уссурійську, що це не якое буржуазне – вульгарне слово, а місце де роблять ватрушки з м'ясом! Тільки тісто трохи інше та разом з м'ясом, ще додають овочі. В Шостці також не було піци, люди знали, але боялися вживати це слово, тому що не розуміли до кінця, що воно означає.

Рівне полонило серце Олександра. Які тут були красиві дівчата, і як вони легко та без будь-якої настороженості гуляли по місту навіть в 10-11 годин увечері! Це нечувана розкіш без страху гуляти містом після заходу сонця, це щастя для людини мешкати в такому місті!

Дещо йому і не сподобалося в той перший приїзд.

Місто явно хтось хотів спотворити: в центрі, навпроти церкви, яка нагадувала в мініатюрі Володимирський собор в Києві, була побудована бридка дев'ятиповерхівка «хрущівка» така сама, яких десятки в Уссурійську. Перший поверх в ней був під кафе «Сніжинка» з нерівно вбудованими брудними вікнами.

Кафе «Русский чай», що відразу за ЦУМом, різало слух. Саша прекрасно знав, що чай російським взагалі не буває. В Росії люди завжди намагалися мати індійський або в крайньому випадку грузинський, який завжди був в продажі. А «русским чаем» там називали взагалі не чай, а окріп заварений на травах або коріннях або ягодах.

Школа №1, де вже влаштувалася на роботу його мама, була точнісінька копія школи №29 яку він закінчив, але тут вона була якась сірувата, недофарбована, а всередині було дуже мало яркої наочної агітації, зелені, плакатів, рисунків – школа тут здавалась ніби трохи бруднувата або бідна.

Вибило його з логіки те, що це Західна Україна, край в якому люди зазвичай масово ходять до бога в церкву. Але в центральній церкві Уссурійська завжди велась служба, хоча людей там зазвичай не було, і в той же час в Рівному, в центральному Соборі служба не велась взагалі, там влаштували музей космонавтики, із головним експонатом – копія штучного супутника землі ПС-1.

«Мабуть той хто планував дев'ятиповерхівку поряд, він же влаштував тут «космос», бо сам відірваний від своєї голови», – так думав Саша.

В Рівному реально не було дефіциту взагалі, нічого. Люди жили набагато красивіше та заможніше ніж в Уссурійську.

Але в перші дні йому, як новій людині, кидалося в очі те, що майже всі, при нагоді або без неї, в тему або невпадат, знайомому або далекому жалілися про «мало грошей». В менталітеті ж далекосхідників говорити про гроші взагалі вважалося як про інтим - тобто мовчати. В Рівному вже тоді були жебраки грошей, проте в Уссурійську був бандитизм, розбої, це страшніше, але не було принизливих «конячек», від жаргонного «конючити», тобто жалітися, жебракувати.

В цілому місто залишило дуже приємне враження. Це буде місто мого життя, чомусь так сказав його внутрішній голос. А те, що Саша зміг за 23 рублі відправитись рейсовим літаком Л-410 з Рівного на Київ, де він вже був за 40 хвилин, взагалі залишало враження, що Рівне нібито передмістя Києву. 32 рублі була його стипендія в училище, мама ще давала рублів 50 на пару місяців, цього цілком вистачало курсанту який харчувався, та жив на повному державному забезпеченні.

Вечірній Київ. Два ВНЗ одразу.

Київ в 88му році блищав! Це було місто настільки вражаюче поєднанням своєї історії, сучасності, архітектури, краси та величності, що в ньому подобалось все без виключення. За масштабами воно нагадувало Москву, але було більш виважене, не квапливе. Магазини наповнені товарами, молоді люди біля кафетеріїв із кавою в руках палили сигарети «Столічні» та розмовляли про цікавих артистів та книги. Запах чистого нового метро, звук мелодії «Києве мій» замість московських курантів, дзвони Володимирського собору, дешеві кафе та ресторани навіть на самому Хрещатику, бомбезні дискотеки «Юність», «Жаба», «Кукушка», тобто все те, чого не було, про що тільки міг слухати, але тут побачив і сприйняв як своє рідне Сашко.

Училище було на проспекті Перемоги 55, на станції метро «Жовтнева». Що зовні, що всередині воно настільки відрізнялося масштабами, наповненістю, красою та досконалістю від миршавого та убогого уссурійського суворовського, що Саша в перший же день хотів комусь про це розповідати, але не було кому.

На перший обід в курсантській столовій, на столі на 4 особи була кастрюля борщу зі свіжої капусти зі сметаною, м'ясо тушковане окремо, картопля пюре також в окремій посуді, салат зі свіжих огірків та помідорів кожному по тарілці, окремо нарізані кожному курсанту по шматку сала і одна цибулина. Стіл був застланий скатертиною, на столі салфетки, виделка, ложка та ніж. Компот був в стаканах.

Саша побачив це здивувався, що тут сервіровано майже як дома, а чому тоді в суворовському ніколи ніхто не застилав столи скатертиною, тому що їх так було легше чистити. Замість стаканів кружки, бо ті билися, тарілки – алюмінієві, борщ

тільки з кислої капусти, м'ясо завжди вже помішано або з макаронами або кашами.

Незважаючи на те, що в Приморському краю добре родить картопля, ніхто не хотів з нею «паритись» - чистити, мити, різати і т.п. Часто давали суху, зі сховищ довготривалого зберігання, якій було по 15-20 років, коричневого кольору, яку спочатку вимочували, потім просто варили із додаванням солі, і за смаком вона трохи нагадувала ніби «печену». А щоб було сало, цибуля, або салат зі свіжих огірків та помідорів? Ніколи. Салати були тільки з квашеної капусти, або с кислих помідорів, або з солених огірків.

Після всього цього Саша, який мав сумнів, чи продовжувати вчитися на військового, чи піти цивільною стежкою - зателефонував мамі, з телефону автомату які були на території училища та повідомив, що залишається вчитися тут, бо все дуже добре. Телефонів-автоматів на території суворовського також не було, командири стверджували, що телефон на території частини - причина витоку секретності.

Перші днів десять новоприбулі в училище суворовці жили самі по собі, у відведеній їм казармі, без нагляду з боку офіцерів. Цивільні абітурієнти в той час здавали вступні іспити в учбовому центрі на Ржищевському військовому полігоні, неподалік села Старого, Бориспільського району і тим, хто прибув раніше без іспитів, слід було чекати поки сформовані роти з новобранців привезуть в училище. Тому у Саші було достатньо часу оглянути все та ознайомитись з Києвом ближче.

Одного дня він проходив вздовж центральної будівлі Інституту народного господарства по проспекту Перемоги, неподалік від училища, та побачив об'яву, що інститут вперше починає набір на спеціальність міжнародні економічні відносини.

- Ух ти!- подумав він, - це ж мрія.

Але документів на руках не було, вони пересилалися окремо з адреси суворовського на адресу вищого училища. Що робити він не знав, і потоптавшись трохи серед абітурієнтів «нархозу» зайшов у середину, з метою подивитися, як влаштований цивільний ВНЗ а може у когось щось спитати.

Тут же в холі був стіл, за яким сиділа приємна жінка років сорока.

«Скажіть будь-ласка, я суворовець уссурійського училища, прибув сюда вчитися у військового, що напроти Вас, але хотів би вчитися тут, але моїх документів немає, бо вони пересилаються окремо поштою» - чи можна якось здати вступні іспити, а пізніше, коли прийдуть документи, я їх донесу.

Вона підняла очі та глянула на нього, як на трохи хворенького: «ну звичайно що ні, треба надати документи, крім того термін подачі вже закінчився, йдуть іспити. Ви приходьте на наступний рік». Саша не міг так просто відступити і почав їй щось розповідати, що він все розуміє, але так сталося, що він клянеться..

В якісь момент вона різко відвернулася від нього та звернулася до худорлявого чоловіка, років 45-50 який проходив мимо, зі словами: «Анатолій Федорович, тут якісь хлопець, ніби не дурний, але таке розповідає, що я не можу йому відповісти.»

Він запитав Сашка в чому справа. Тот розповів теж саме, що тільки що з Уссурійську, буде навчатися напроти, але хоче тут, але документів немає...

- А ти точно з Уссурійську, - чоловік перепитав, - який там пам'ятник Леніну на центральній площі, він сидить чи стоїть?

- Там не Леніну, а борцям за «власть советов, - відповів Саша.

- А во Владивостоке бував - він знову запитав.

- Ну звичайно, хто ж не бував во Владивостоке якщо живеш в Приморському краю, і багато разів бував.

- А там який пам'ятник. Документ маєш хоч якісь?»

- Там теж борцям, тільки там красивіше ніж в усурі. Так звичайно, військовий квиток маю.

- Тамара, - він звернувся до неї, - цей хлопець мій земляк, включить його в списки під мою відповідальність і нехай здає екзамени. Його документа поки достатньо. А Ви молодий чоловік, якщо будуть труднощі, звертайтеся до мене, - і він пішов на вихід.

Протягом 3-х діб Саша здав англійський та історію народного господарства на п'ятірки, а математику і твір на четвірку. Цим дядьком виявився ректор Інституту. Така вдача буває дуже рідко в житті у людей, цим треба користуватися, і Саші вдалося. Він вже бачив себе в нормальному одязі, серед цікавих нових друзів, де буде багато дівчат. Він вже не буде жити в казармі, а в нормальній кімнаті гуртожитку. Ще тиждень тому, він взагалі не знав, що такий Інститут існує, а тут він вже студент! Попереду його чекало захоплююче життя, без придурків командирів та всяких незрозумілих обмежень.

«Мама, знаєш, я пару днів тому сказав, що мені дуже сподобалось училище, але знаєш, я тут узнав, що є такий Інститут... там є можливість встигнути здати іспити..... Мені так цього хочеться» - він не зміг сказати, що він без дозволу здав іспити. Йому здавалося, що якщо він повідомить, що вже все здав і пройшов, це буде образою для мами, що він її не поінформував, вирішив що її це не стосується.

Мама звичайно тоді не зрозуміла, що він вже прийнятий. Вона йому дала зрозуміти, що треба йти татовою дорогою, бо раптом що, тато допоможе.

На завтра він знов телефонував, намагався якось вговорити, щоб вона дозволила. Мама зрозуміла, що син має серйозний намір, і на наступний день с сином зустрівся тато, який якраз був в відрядженні в Києві....

А йому реально залишилось донести документи, які прийдуть в середині серпня, і його включать в наказ, але йому потрібне було погодження батьків.

Після зустрічі з татом, де вони дуже добре по рідному розмовляли, Саша залишився в училищі. Авторитет батьків мав на нього настільки потужну силу,

що вони реально могли змінити все, хоча може не завжди правильно. Він слухав батьків років до 25, до 30 прислуховувався, до 40 сперечався, а після – відносини з батьками стали спокійні, зважені, без будь-якої додаткової інформації, порад або діалогів, вони просто друг друга берегли, він батьків, а вони його.

****

З Перших ж днів навчання в училище, все було цікаво. Роти та взводи формувались за тим же принципом що і в суворовському, але тут були хлопці різного віку та відповідно різних поглядів і розмов. Суворовці складали не більше 15% від всієї чисельності. Колишні солдати, що вирішили стати офіцерами, близько 10%. С десяток молодих курсантів були колишніми студентами різноманітних вузів, а решта була випускники шкіл. Якщо раніше Саша навчався в колективі, де всі були одного віку, то тут вік курсантів одного взводу був від 17 до 23 років.

Ця різнобарвна кастовість, яку з початку кожен намагався підкреслювати та відокремлюватися від інших, створюючи свої групки, тривала не довше 3-4 місяців, доки всі разом, одним суцільним батальйоном, не витримали двохмісячний важкий на фізичну витривалість так званий «курс молодого бійця» на полігоні, із безперервними тренуваннями навикам бойової підготовки, який закінчувався шестиденним польовим виходом із виконанням ротних бойових стрільб.

Саша все переніс легко, крім неприємної спогади про ночівлі під відкритим небом в лісі на землі в перші заморозки, коли температура падала до 0, його ноги набрякали, зранку ледве могли розігнутися із сильною біллю по всьому тілу.

Але він не хотів нікому про це говорити, його б ніхто не зрозумів та не шкодував. Всі інші також страждали і кожен від свого: хтось від нестачі води, хтось від нестачі сигарет, хтось постійно хотів їсти. Значна більшість була виснажена і нічого не бажала, крім як спати.

При багатокілометрових піших переходах з повною бойовою викладкою та зброєю по бездоріжжю або лісу, деякі хлопці, від стомленості просто засинали та падали на свої рюкзаки та автомати. Їх ніхто не підбирав, тому що не було кому, їх штовхали ногами та примушували йти далі. Після такого виснаження молоді курсанти нагадували не людей, а скорчених, брудних, кульгавих та мовчазних зомбі, із западшими очима на безвиразному сірому обличчі.

При повному виснаженні, фізичному або моральному, звичайна людина втрачає адекватність, стає байдужою до всього навколишнього, мовчить або навпаки б'ється в істериці. Курсантам розвідникам треба було навчитися позбавлятися цієї людської слабкості в будь-яких умовах, поки б'ється серце.

Тоді Саша знайшов, що його ногам не складно йти, головне не бігати або не стояти довго на одному місці без ворущіння. Природна фізична витримка не

зрадила йому, він не отримав ні одного зауваження, і взагалі ніхто не зрозумів, що він має проблеми з ногами. «Головне не попасти ногою в яму або на камінь вночі, коли нічого не видно», інакше при різкому порушенні координації всього тіла біль з'їдала фізичну енергію.

В подальшому, протягом всієї служби, він навчився уникати довгих шикунань у строю та бігав тільки на короткі відстані з метою показати мінімальний результат хоча б на «троечку». Про свій рекорд на стометрівці за 10.8 секунд він навіть говорити боявся, тому що молоді люди не вірять в те, що самі не можуть. Тепер він бігав сотку не швидше 13 секунд, тобто як більшість. Загальну хорошу оцінку по фізичній підготовці він заробляв через відмінну гімнастику та рукопашний бій, що був обов'язковим для розвідувальних підрозділів.

Всі інші предмети його знову не турбували - вони давалися легко.

Якщо в перші два роки навчання спеціальні військові предмети займали не більше сорока відсотків від всієї кількості знань, то на 3-4му курсах загальноосвітні знання склали всього десяту частину, залишились тільки філософія, психологія, «сопромат» та прикладна механіка. Навіть іноземною мовою вони вивчали структури та дії ворожих армій. Все інше було пов'язано зі зброєю, технічними засобами військової розвідки, бойовим застосуванням та керуванням підрозділів, тобто спрямовано на підготовку професійних офіцерів-розвідників.

Колектив взводу курсанта Носова, з позивним «Нос», був прекрасний. Не було підлості, заздрості, індивідуального приниження. Всі були рівні, к кожному відносились як к особистості: один за всіх, всі за одного.

Основна заслуга в цьому належала молодому командирю взводу, 24-річному старшому лейтенанту, киянину, орденоносцю, ветерану Афганістану, чемпіону міста по «боям без правил» і водночас розумнику вододіючому декілька мовами - Зуєву Валерію. В ньому поєднувалося необ'єднуюче для більшості людей.

Через два десятки років після випуску, Олександр бізнесмен-початківець, зустрінеться з Валерою, на той час працівником банку. Валера буде розповідати йому банальні речі, про відсотки кредиту та всяке інше, що дорослому «Носу» стане не цікаво, тому що не мало ніяких інновацій в будівництві бізнес системи. Тоді він зробить висновок, що покликання Валери Зуєва було саме армія, зокрема педагогіка в військовій розвідці. Там він був найкращий. Він був «знаком якості» на який хотіли та рівнялися майбутні офіцери.

Глобальні зміни у суспільстві, що почали вже візуально насуватися в 90му році, викинули цього героя – офіцера зі складу збройних сил трохи згодом, саме в той час, коли він був в своїх найкращих бойових - педагогічних здібностях. Але ж ідіот Чистяков, суворовський командир, зумів влаштуватися в умовах розвалу та різкого скорочення, знайшов себе місце дослужить до пенсії, спохабивши ще не одне покоління юнаків.

Переломні роки історії.

В 90му році в Україні, як і решті республік, дух західної свободи та демократії заповнив всі медіа ресурси та розмови людей. Будь-який журнал або газета писали тільки про сталінські репресії, про несхожість своєї національної республіки на всі інші, про необхідність самостійності, про великі досягнення, які настануть відразу в самостійній державі.

Кавказькі, азіатські та прибалтійські республіки заявили про свій намір на незалежність раніше від України, тому їх промислові підприємства, в односторонньому порядку припиняли направляти продукцію на підприємства других республік по бартеру, вимагаючи того, що не могло бути у інших: оплати грошовими коштами та авансом. Підприємства України, відвантажив свою продукцію за межі республіки в обмін не отримували ні сировину ні гроші, тому почали задихатися від нестачі коштів, припинити певні напрямки виробництва, почалися перші скорочення людей.

З'явилися новоявлені лідери регіональних суспільних думок, які нічого не розуміли в ринковій економіці, називали себе демократами, а на ділі сповідували принципи «шовінізму» направлені на досягнення ними влади, через гасла: наша нація краща, ми ліпше за всіх, нам ніхто не потрібний для діалогу.

Базари, торговці, брокери, дилери, акції, банки, інвестиції, піраміди – все це швидко заповнило СРСР к кінцю 90го року. В зв'язку з тим, що нічого із вищеназваного не мало законодавчої бази, тобто не регулювалося, всесоюзна система контролю та планування призупинилася.

З'явився першій рекит. Суспільне життя стрімко втрачало ознаки державної регуляції та громадського контролю. Міліція та прокуратура не встигала реагувати на скарги людей. Люди почали звертатись до злочинців, з проханням допомогти. На публічну арену не прикриваючись ввійшли блатні та бандити, які почали називати себе бригадами або братами та розподіляти цілі регіони та галузі за сферам їх контролю.

Все це було дуже благодатним ґрунтом для швидкого розповсюдження ідей колишніх дисидентів та націоналістів, так званих «нових політиків». Вони використовували хаосну ситуацію для пояснення людям своїх поглядів, планів, з метою змінити влади для налагоджування національних інтересів кожної республіки. А «бригади» підтримували лозунги про національні інтереси для підживлення вигідного ім хаосу.

Горбачов, який колись ініціював Прискорення, Перебудову, тепер зробив помилку: спровокував швидкі титанічні зрушення політичної системи, використовуючи армію для придушення протестів на Кавказі та Прибалтиці.

Але армія, як системна машина, завдяки єдиноначальності та чіткої, іноді жорсткої, вертикалі управління, залишалась осторонь від всього що відбувалося аж до весни 1992 року, задовго після «путчу» та після угод Біловезької Пущі.

***

Всередині училища, як і всіх Збройних Сил СРСР, життя не змінювалось, процес навчальної та бойової підготовки йшов згідно планів. Але зовнішні події, не могли не впливати на помисли та розмови.

Одного разу на семінарі з марксистсько – ленінської філософії, так називалася філософія у всіх радянських вузах до вересня 1991 року, по який Саша отримав за попередній семестр четвірку, а не п'ятірку тільки за те, що не міг слухати цю нісенітницю, не витримав, та на запит викладача про якісь вздор, відповів:

- Я вважаю, що в діалектиці Маркса, про перехід кількості в якість, та навпаки, закладено або помилкова, якщо можна так сказати, а в реальності мені здається, спеціальна провокація, щоб управляти легко безграмотними масами на свій розсуд, як заманеться лідеру.

Викладач підняв погляд зі столу на Носова, в якому були нотки переляку тому, що подібні розмови могли привести до ув'язнення по політичним мотивам. Критикувати ні Маркса, ні Леніна ні те що не дозволялося, а більше того, навіть за натяки, людину могли ізолювати від інших.

- Маркс доводив цей закон на прикладі випуску механічних деталей, і чим їх більше, то ніби їх якість стає краще. Але ж ми в СРСР запускаємо поодинокі ракети в космос, кожна з них не схожа на попередню, тобто вони не серійні, кожна індивідуальна. Тобто, якщо слідувати цьому закону – кожна наша ракета окрема та всі разом, не якісні, тому що не схожі?

- Саня припини, - намагався зупинити його друг Андрій Пічуганов, - навіщо воно тобі треба? Сказали «люміній значить люміній» (*була така приказка в армії, яка значила – «не сперечатися!»*). Ти військовий, твоє діло воювати, а думати за тебе інші будуть.

Андрій як і Саша був кадетом, так називали себе колишні суворовці, тільки Московського училища, крім того теж сином полковника, тому у них було багато спільного для дружби. Тато Андрія служив при Президенті Горбачові, пізніше при Єльцині, в спеціальній групі супроводу, яка завжди тримала із собою чемодан управління ядерними ракетами та коди для запуску. Тому його тата вважали дуже впливовим, тому що він мав прямий доступ до тіла Президента.

- Ні. Це я тільки почав, і це був про приклад технічний. Але є важливіші, закони суспільствознавства, де нам нав'язують, щоб ніби від людини нічого не залежить, все тільки від колективу. Ніби чим більше колектив, тим краще якість. Але мій прадід був господарем і виробляв самостійно набагато більше пудів хліба, чим весь так званий колгосп разом взятий, це факт.

Викладач не говорив ні слова, він дивився то на Носова, то на інших курсантів. В аудиторії воцарилося мовчання.

- Крім того, - продовжував Саша, - цим законом нас вводять в оману, що індивідуальність нічого не варта, головне група. Тільки група може

створити якість. Але в такому випадку не варта нічому індивідуальність полководців Македонського, Наполеона, Суворова, не варта нічому індивідуальність винахідника Миколи Тесли, конструктора Королева, і в завершення не варта нічому індивідуальність того ж Маркса, та головне - індивідуальність Володимира Ілліча Леніна під великим запитанням.

- Може нам цю розмову перенести на потім, після семінару, - викладач намагався якось це припинити. Він знав, що за такі розмови під час занять, його однозначно відвідує співробітник КДБ.

Але Сашу вже було не спинити:

- Якщо Ви наполягаєте, що цей закон безперечний, доведіть тоді, що якісь маси або якась група людей вклали розум в голову цих всіх відомих особистостей, що це не якісь божий дар, а звичайна планова подія зроблена людьми, і чим їх було більше, тим розум Леніна був мудрішим.

Ви не зможете це довести, тому що цим законом ми – офіцери, за Вашим задумом, маємо нав'язувати підпорядкованим, що вони маса, а не особистості. Ми, за цим законом, можемо заборонити будь що, навіть релігію та все, що стосується оригінальності мислення кожної окремої індивідуальності.

Але люди, які вивчали цей закон, нас запитують згідно цього ж закону, і вже дуже скоро запитують – чому ми допустили те, що зараз робиться в державі? Чому не спланували та не запобігли? І ми не відповімо, тому що це була велика і потужна брехня, масово вірити в єдину маячню.

Сашу підтримав Діма Штибліков, хлопець з Євпаторії, який дуже добре вчився, і відрізнявся тим, що був на рік старші. Він поступив в училище з другої проби, тому встиг працювати на авіаремонтному підприємстві механіком, і знав «як воно на заводах». Діма міг розмовляти українською вільно та без діалекту, частенько пояснюючі те чи інше висловлення українською, якої в розмовах на вулиці ставало все більше і більше.

Вони з Дімою та Андрієм товаришували, і деякі викладачі навіть їх деколи плутали, називаючи прізвищем друга.

Через 26 років Діму, колишнього офіцера головного управління розвідки України, арештують в Криму російські спецслужби, звинуватять в розвідці проти Російської Федерації, а інформацію про Дмитрія Штиблікова зіллє інший полковник тільки не українського, а російського Головного розвідувального управління Генерального штабу – Пічуганов. А ще через пару років, Андрій буде просити зустрітися із Сашею, десь на нейтральній території, і вони зустрінуться в Кракові, і він буде просити пробачення і плакати. Саша поставить умови йому – щоб він зробив хоча б щось, щоб звільнити або зменшити покарання для Штиблікова... Діме дадут три роки колонії, нібито за «за шпіонаж».

А викладач в подальшому не буде запитувати Сашу ніколи, в кінці семестру поставить йому оцінку «відмінно». Чому? А хто його знає? Може

тому, щоб себе не наражати зайвий раз на провокації, а може тому, що йому сподобався цей курсант. Це залишилось його особистим індивідуальним рішенням, яке довело правоту аргументів курсанта з позивним «Нос».

БЕРЕГОВО. Контузія.

Весною 1991 року Сашу направили на практичне стажування в окремий розвідувальний батальйон, що дислокувався у містечку Берегово, Закарпатської області, виконувати посаду командира розвідувального взводу.

До цього часу він ніколи не був у Закарпатті та не мав уяви ні про регіон, ні про людей, ні про історію, а особливу про благородну, явно не радянську, а європейську із як в кіно, архітектуру будинків, на що він одразу звернув увагу, тільки не зійшов з потягу у місті Мукачево.

В пам'яті з дитинства відклалося, що словом «Мукачево» називалися дуже якісні, надійні і красиво оформлені клюшки для гри в хокей на льоду, схожі на німецькі. Він завжди шукав саме «мукачевські» клюшки, тому що німецьки привозили тільки діти батьків, хто служив в Німеччині.

В Берегово більшість будинків були під черепицею, красиво пофарбовані, несхожі між собою, з великими та незаштореними вінками, за якими можна було розглядіти шикарні картини в важких і дорогих рамках, що надавало красоти та насиченість всьому місту.

- Чому так красиво не роблять на сході? Чому там більшість вікон маленьких за розмірами та завжди прикриті занавісками, навіть не шторами.

Пізніше, коли він опиниться в Європі, його здогадки підтвердяться: через великі вінка вбраних будинків які, знаходяться за красивим невисоким парканом, можна побачити внутрішній вишуканий інтер'єр та господарські надбання, тому відразу складається враження, що тут живуть освічені та шляхетні люди.

В Берегово більшість місцевих жителів були угорці, всюди були вивіски на двох, російській та угорській, або тільки на угорській мові, і своє місто мешканці, які між собою розмовляли незрозумілою для Саші угорською, вони називали Берегзас.

Місяць квітень у військах - час весняних польових навчань. Сашин розвідувальний взвод, яким він тимчасово керував, виконував вправу навчальних - бойових стрільб зі штатної зброї. Бойові стрільби завжди відповідальний момент, особливо для тих командирів, в підрозділах яких молоді бійці без практики.

Саша виконав всі правила безпеки, щоб виключити ризики тому, що більшість травм та жертв трапляється саме під час стрільб. Взвод був озброєний трьома бойовими машинами БМП-1 та в цей день виконував стрільбу з гармати тільки однієї машини, для чого треба було робити заміну екіпажів.

В певний час заміни екіпажу, Саша, який знаходився з рештою взводу викладаючи теоретичну частину та перевіряючи їх знання, дав команду на заміну екіпажів. Але механік-водій не виліз зі свого люку. Він повторив, але той не реагував.

- Щось зі зв'язком, мабуть гарнітура від'єдналася. - Він підійшов до машини, в башню якої вже залазив молодий солдат, наводчик-оператор. Постукав по броні – відповіді не було. Він заліз на броню, взявся лівою рукою за гармату, яка була піднята на максимальний кут, і, щоб утримати рівновагу нахилився постукавши пістолетом в іншій руці по люку. Люк відкрився, було видно, що механік тільки прокинувся, заснув, а гарнітура його шлемофону, через яку він мав слухати команду, дійсно роз'єдналась.

Сашина голова майже торкалася ствола гармати лівим вухом, в самому місці його зрізу вильоту снаряда, коли він хотів сказати щось механіку, але в цю мить, він почув як в ліву руку, що була на гарматі, передався звук і клацання затвору гармати.

- Він що там, здурів, команди не було на заряджання, - не встиг подумати...

Людина іноді не замічає наскільки багато звуків навколо, навіть, коли їй здається, що тишина, та її вуха нічого не чують. Але все що її оточує все рівно наповнено якимись хвилями, які слух не відрізняє.

Описати мить втрати всіх відчуттів людини важко, і мабуть у кожного ця мить буде своя. Але тоді, всередині його все ніби ні то вибухнуло, ні то зупинилося, він встиг тільки почути тихий, но якісь потужний звук: Буммммммммммм...

... він чомусь на землі, поряд з машиною, не міг збагнути, чому? Не тільки в голові, а у всьому його тілі стояв дуже різкий, високий, голосний та безперервний дзвін: ммммммммммм....

Він оглянув себе і навколо: чомусь лежав на землі головою впритул до гусениці машини, - що я тут роблю?

Всі його солдати, якимось загальмовано, ніби бігли в його бік, відкривали роти, імітуючи крик, і чомусь дивилися саме на нього, не відриваючи очей. Все було як на сповільненій кіноплівки, дуже розтягнуто в часі.

Перше, що йому прийшло в голову, було дитяче відчуття чогось дивного. Він виголосив, як мала та щаслива дитина: «Прикольно», але голосу не було ззовні, він повністю був тільки в голові...

Молодий наводчик, по причині «мандражу» перших його стрільб, тільки но опинившись на своєму місці всередині машини, без команди зарядив гармату та одразу вона вистрілила. Комісія потім досліджувала, і

солдат запевнював, що не натискав на кнопку вистрілу, але сталося те, що сталося. Так буває, тому і забороняють заряджати без команди.

В момент вистрілу, снаряд пройшов декілька сантиметрів від голови Саші, а хвиля вибухового заряду прийшла йому в голову, яка знаходилась як раз в місті виходу снаряду.

В Берегівському гарнізоні була тільки маленька «медсанчастина» в мотострілецькому полку, але там не було лікаря, і його повезли в району Берегівську лікарню, для першої медичної допомоги, в результаті контузії.

Вже через пару днів він почав розрізняти дуже гучні голоси, слух повертався, але тільки через пару місяців він помітить, що ліва сторона не відновлюється. Пізніше, вже в Києві буде проходити дослідження та лікуватися в Центральному військовому госпіталі, йому зроблять операцію на перетинці лівого вуха, але ліва сторона так і не відновиться.

В берегівській лікарні, він провів близько двох тижнів, поки перестав страждати на несподівано виникаючу нудоту, кровотечу з вух та носу, та набрався сил.

В той час в лікарні на практиці було двоє молодих дівчат, студентки медичного училища, яких звали Ханна и Ємма, радянські угорці. Вони розмовляли російською слабенько, але з таким фаніним, приємним і м'яким акцентом, що обидві викликали у Олександра інтерес до знайомства.

Для них було дуже цікавим допомагати молодому симпатичному хлопцю, який перші дні поводив себе трохи дикувато, тому що йому здалося, він залишиться калікою на все життя. Він з одного боку був без фізичних сил, але з іншого психував, іноді кричав, не знаходячи собі відповідь, чому це трапилося саме з ним.

По вечорам, дівчата приходили в лікарню, ніби щось забули, а на самому ділі приносили дуже смачний угорський сир, надзвичайно пишній угорський хліб і, видатні берегівські домашні віна. Це було доречним тому, що весною 91 року в магазинах Берегзасу вже майже нічого не було, крім овочевих та фруктових консервацій в скляних банках. Хліб і той розбирали з ранку до обіду. Полки були порожні, і людині, яка там опинилася у відрядженні, щось купити їстівного було неможливо, хоча в столових та ресторанах їжа була, смачна і дешева.

У мешканців Берегзасу була цікава звичка: вони в пляшках від вина носили смачну натуральну гарячу каву, яку розливали по чашечкам та пили, здавалося, весь день. Іноді, коли вони втрюх пили каву, зі сторони їх розмова здавалася дивною: дві дівчини між собою про щось говорять 90 відсотків часу на мові, яку хлопець не розуміє, то сміються, то серйозно про щось замислюються, а він дивиться на них, і навіть не знає, про що вони, і що їм сказати, хоча вони його розуміли цілком.

З того часу Олександр пристрастився до натуральної кави, тому що раніше в домі батьків була тільки індійська розчина. А якщо десь бачив

берегівське сухе віно Ізабела або солодке віно Лідія, він завжди купував, і в подальшому навчився цінувати та розрізняти віно «для себе» і «на продаж».

Берегово зокрема і угорці як нація, з тих пір для нього стали дуже дружніми. Через багато років він знову, вже в справах бізнесу, зіштовхнеться з угорцями Будапешту і зробить висновок, що тоді в Берегово, він не помилився. Всі знайомі йому угорці, виявилися дуже гостинними, порядними та відповідальними за свої слова людьми.

Лейтенант збройних сил невідомої держави.

На дворі було жарке літо 92 року, перший і останній в історії училища рік, коли керівництво не знало – куди відправляти молодих лейтенантів.

Весною того ж року, у всіх підрозділах на території вже не «Української Радянської», було організовано приймання присяги на вірність Україні. Але половина лейтенантів була з інших республік, тому вони цю другу присягу не приймали.

Розколу між бойовими друзями тоді не виникло, всі були впевнені, або хотіли вірити, що СНД (Союз незалежних держав) стане прообразом СРСР.

Однак розлучаючись всі, хто залишались в Україні говорили тим, хто виїжджав: «Вип'ємо за те, щоб ніколи не бачити друг друга в приціл», і випивали зі сльозами жалю. Але через багато років їм судилося «бачити друг друга в приціл зброї».

Училище до весни 92 року було підпорядковано головному розвідувальному управлінню з центром в Москві, на відміну від більшості інших Київських військових закладів, які керувались Управлінням вищої освіти військового округу. Тому рознарядки від Москви вже не було, а Київ не встигав налагодити всі гилки національної системи управління обороною, тому також нічого не надав.

Крім того, це було єдине училище, яке уряд Кравчука Л.М. бажав закрити та ліквідувати якомога скоріше, тому що на його території було більше тисячі професійних розвідників, потенційних бойовиків, значна кількість різноманітної потужної зброї, що вистачало мобілізувати розгорнути дивізію, як це і було згідно мобілізаційних планів в часи СРСР.

Відразу після випуску, з понеділка 27 червня 92 року, училище перестало офіційно існувати. Молодші курси, вже дорослі досвідчені хлопці, проводжаючи випускників плакали від відчаю, що їх видатного закладу більше немає, що їм прийдеться роз'їжджатися по різним іншим, де не було такої як тут надзвичайної моральної атмосфери та навчального оснащення.

Випускникам України запропонували привезти відношення з будь-якої військової частини, де вони могли його взяти. Всіх не українців, просто відрядили в розпорядження їх новостворених міністерств оборони в їх республіки.

Полковник Носов, взяв сину відношення і лейтенант Носов мав їхати в штаб Прикарпатського військового округу, до міста Львова отримувати подальше призначення.

Але між випуском і службою завжди буває відпустка.

Андрій Пічуганов, позивний «Піча», який їхав в Москву, запропонував «Носу» поїхати в Сочі на морі, його тато міг взяти безкоштовні путівки для двох, сіяючих від щастя випуску, красивих, молодих, неодружених лейтенантів. Так і зробили.

До Москви вони доїхали на потягу, і декілька днів жили у Пічі і веселилися: випивали, ходили на дискотеки. Саме в то літо була дуже популярна пісня Аллегровой «Младший лейтенант, мальчик молодой, все хотят потанцевать з тобой...». Їх не бентежило нічого, вони танцювали.

З Москви в Адлер, можна було їхати потягом дві доби, а можна було на літаку за пару годин. Враховуючи, що їх путівки були всього на десять днів, а пару днів вони вже перегуляли в Москві, і білет на літак за день було взяти неможливо, вони пішли в центральну московську військову комендатуру, з надією, що може там є вільне бронювання.

Черговий комендант майор, повідомив, що бронювання є, але ціна квітка, яку він назвав, була непідйомна, тому що хлопці вже багато прогуляли і їм залишалось зовсім нічого на сам відпочинок. Майор побачив, що хлопці дуже засмучені і запитав:

- Якщо Ви випускники, у Вас має бути військовий проїзний до місця служби. Можна ціну Вашого проїзду врахувати в ціну літака, і доплатити трохи, але потім, до військової частини, Ви маєте добиратися вже повністю за свій рахунок.

«Піча» не зрадив, тому що він використав свій добираючись потягом з Києва в Москву, а у «Носа» був дійсний, але всередині іншої вже держави, з Києва до Львову, він достав і глянув на нього. Майор взяв документ:

- Так ви що з України? Що ж відразу не сказали, це вже не дійсно, треба тільки російське.

- Це я з України, а він з Москви.

- А твій де проїзний, москвич?- акцентував на слові москвич, якось неприємно.

- Я вже використав, - відповів Піча.

- А яке училище закінчили, Верховного Совета? - так називалося Моськовське загальновійськове училище.

- Ні, ми Київські вокери, - так кратко звали вони самі себе, всі війські це знали.

- Київські? - майор взглянув на них, потім на документ, потім знову на них, - а посвідчення офіцерів у вас ще звичайні, чи вже нові, українські?

- Звичайні, радянські. Все звичайні як раніше, - відповів Саша.

- Хлопці, давайте свої посвідчення, і поки ідіть попаліть, я зараз щось спробую уточнити.

Через декілька хвилин він вийшов до них.

- Я сам з Шулявки. Є можливість, але вона тільки для спеціальних заходів, тому, ось Вам білети, але літак сьогодні, і якщо хтось з контролерів в аеропорту запитає, хто Ви, кажіть, що «у спецвідрядження» і показуйте тільки посвідчення, нічого не пояснюйте. Інакше я не розрахуюсь, а Вас знімуть. Всі хто побачить цей білет, має думати, що Ви якась спецслужба, а ви і схожі на таких. Бо тут без штампа каси, але з відміткою центральної союзної комендатури, вони там знають, що це за таке. Гадаю на цей літак вже ніхто не встигне бронь зняти.

Хлопці не вірили в таке щастя, вони хотіли розцілувати цього майора, але і на обличчі майора була радість. Він зумів допомогти своїм.

Район Шулявка в Києві межує з училищем, і всі хто вирости на Шулявці, сприймали близькі ім назви, як частину своєї батьківщини, як щось рідне, тому намагалися допомогти своїм у разі можливості. Це почуття особливо відчувається коли людина дуже далеко від дому, за кордоном, і його майже зовсім немає, коли поряд з домом.

Саша знав це почуття по Далекому Сходу, коли зустрічав когось з України, навіть з зовсім іншої місцевості, він також намагався допомогти, і завжди потім відчував радість за надану їм допомогу. Ось що значить «поклик крові».

- Бігом на літак, бо запізнитись, - проводив майор поглядом хлопців.

Перша посадка.

Залізничний вокзал Львова зустрічав новоспеченого офіцера дощем. Вагон потягу був чомусь переповненим і брудним, хоча і був плацкартним, але людей було значно більше ніж місць. Ще ніколи йому не приходилось їздити в такому брудному та смердючому вагоні.

- Що це може бути, куди вони всі ідуть, - задавався він питанням, але тоді ще не знав, що розвал всієї системи вплинув на все і на планування та формування пасажирських перевезень також. Він не знав, що це тільки початок, і такий хаос буде продовжуватись майже у всіх сферах господарювання ще років з п'ять.

В серпні місяці 92 року в Україні вже не вистачало навіть радянських рублів, почали печатати так звані купоно-карбованці. Вони ніби були симпатичні з початку, але тоді в серпні, ще ніхто не знав, що вони

перетворяться дуже швидко в папір, і що із-за інфляція мільйона зарплата буде дорівнювати не більше 30-50 доларів, в залежності від відсотка інфляція кожного місяць.

***

На пункті видачі перепусток в штаб Прикарпатського військового округу людей також було аж занадто багато. Треба було вистояти довжелезну чергу, щоб у віконця отримати перепустку. В черзі він зрозумів, що майже всі присутні або приїхали в Україну з інших республік і хочуть тут отримати посаду для подальшого проходження служби, або навпаки, хочуть уїхати з України.

Тут були всі звання від рядових строкової служби, які втікали з частин Азії, Кавказу та Далекого сходу, і щоб не отримати ув'язнення за дезертирство, добивалися офіційного права дослужити в Україні, до полковників, які також і з цією метою опинилися всі і відразу в одному місці.

Хтось з натовпу запитав прапорщика, що вийшов з дверей «Бюро перепусток», чому так багато людей.

- Це вже другий місяць таке. Глобальне переміщення народу. Вихід євреїв з Єгипту! – з гордістю, що ніби красиво відповів, пробубнів прапорщик, - вони тут по троє суток чекають, а дехто тиждень. А як їх всіх одразу призначити, більшість навіть без особової справи. Як всім вірити?

Коли підійшла черга Саші, і він показав своє направлення, жінка у віконці, що приймала документи, полегшено видохнула:

- Слава Богу, у вас всі документи є. Тримайте перепустку в другий під'їзд.

***

Всередині управління кадрів було те саме. Хтось комусь щось доводив, хтось навіть кричав, хтось спав, давно очікуючи рішення, якась жінка у військовій формі стояла при виході, палила та на її очах були сльози. Саша не запитував чому, йому і так все було ясно і самому дуже сумно:

- Якщо таке у Львові, значить так повсюди, а що твориться в Києві? А що в Москві? - він ще міркував думками офіцера великого союзу, а не самостійної України, - це ж означає, що повністю зруйнована боєготовність, навіть відмобілізувати на випадок війни нікого не можливо. Господі, що це робиться, що буде далі? Якщо зараз хтось нападе, ми ж не зможемо навіть оборонятися. Ніби армія є, але по факту її немає, вона деморалізована.

Він був дуже збентежений. Навіть лейтенант розумів всю глибину падіння та розвалу державної системи. Він все життя жив і навчався щоб зберігати та захищати державність від агресора. А вона сама по собі розвалилася.

В його серце закралося дуже неприємне відчуття, схоже на те, коли в 17-18х роках двадцятого століття офіцери і державники, намагалися стримати розвал Імперії, але не змогли, хтось загинув, хтось емігрував, але держава тоді рухнула.

Що саме він має захищати, кому він має служити? Легко сказати - «Україну». Прикриваючись словами захисту батьківщини, завжди жулики розв'язували громадянські війни, в яких всі воювали за вітчизну, але кожен розумів її по-своєму, і вбивав друг друга.

З такою думкою він отримав відмітку, що направляється в розпорядження 13й Армії на посаду командира мобільної роти, яка ще не була сформована. Що за рота? Що за обов'язки? - він не розумів нічого, і кадровий офіцер теж не міг пояснити, тільки вказав номер військової частини, формування якої планувалось закінчити цього року.

З цим він і почав служити офіцером – коли ніхто нічого не розуміє, ні командування, ні виконавець.

Натуся

Григорій Захарович Носов зробив все можливе, щоб син попав служити в Рівне, там де батьки, щоб в цьому хаосі, він хоча б не думав про їжу, що також становилося проблематичним.

Батьки дуже постраждали від інфляції, бо у них не було ніяких господарських запасів, не було будинку, не було господарства, не було власної машини, навіть не було що продати.

Ще півроку тому вони вважали себе дуже забезпеченими, бо мали в ощадному банку дуже великі кошти, які вони збирали все життя перебуваючи на Далекому Сході. Вони планували, що як тільки осядуть, тобто у них буде квартира, вони почнуть її облаштовувати, куплять машину, гараж, побудують потім дачу, тобто так, як мислила більшість.

Перебуваючи на військовій службі, вони і не могли нічого купляти коштовного або габаритного, бо завжди переїжджали з місця на місце, чекаючи час звільнення на пенсію, щоб почати жити на повни груді.

Але все відбулося так швидко і так несподівано. Вони не могли повірити, що в один день із заможних перетворяться в бідних, у яких не було навіть що продати, і грошей вистачало ледве на нормальну їжу.

Мама дуже важко це пережила, і повністю повернулась до той енергійної та наполегливої, якою була завжди, тільки років за п'ять. Тато приховував свої переживання. Дев'яті річна сестра Танюша, ще тоді не розуміла.

Те, про що вони мріяли все життя отримали за пару тижнів після приїзду Саша. Тобто тоді, коли їх фінансова забезпеченість вже розчинилася. Нова квартира була в ново побудованому домі по вулиці Павлюченка, що в Рівному на Боярці. Квартира була зовсім пуста без ремонту та облаштування. Звичайно не центр і може не престижний район, але вони були раді і цьому.

Як тільки тато приніс ключи, Саша відразу пішов туди, вечорами робив ремонт, і йому було набагато краще ніж тулитися всім разом в тимчасовій маленькій службовій квартирі.

В останню суботу серпня, він вийшов на балкон нової квартири покурити. День був теплим і сонячним.

- Перепрошую, дивиться куди попіл струшуєте, будь-ласка - поверхом нижче на нього дивилася дівчина, яку він вже бачив декілька разів, яка йому дуже подобалась, але не було нагоди підійти та заговорити.

- Ой, пробачте, я не спеціально, то вітер, - так це була саме вона.

Вперше він її побачив мельком, на новий 90-91 рік, вона йшла з двома подружками біля центральної ялинки в Рівному, куди він приїзжав до батьків на пару днів провідати. Ще тоді вона йому запала в душу. Він дуже жалкував пізніше, що не наважився познайомитись.

В інші свої відвідування батьків, також бачив пару раз, коли його сестричка Танюша гуляла на вулиці зі своїми подружками. Вона підходила до одній дівчинці та щось поправляла і казала, було зрозуміло, що вона її старша сестра.

- Я розумію, що може не спеціально, але попіл падає прямо на мене.

Вона була одягнута в звичайний одяг, який зазвичай використовують при роботах та ремонтах. В руках її була якась ганчірка, тому що вона щось мила. Там знизу також йшов ремонт.

- Я хочу перед Вами вибачитись, і якщо ви не проти, давайте сходимо в якесь кафе, може щось скоштуємо смачненького. Я так зрозумів, ми будемо сусідами, то може нам познайомитись? Мене звуть Саша.

Вона посміхнулася, але схилила голову і він не бачив зверху її обличчя.

- Мабуть це незручно для Вас, бо я зверху, якщо хочете я зараз спущусь і вибачусь...

Через пару годин він чекав біля під'їзду. Вона вийшла одягнута в сукню, простягнула йому руку:

- Я Натуся, тобто Наташа, але батьки мене зовуть Натуся.

Обличчя він вже бачив, воно було дуже красивим для нього, в ньому було щось не від східних слов'ян, навіть не рівненське. Чимось нагадувало щось середне між молодою Катрин ДеНев і Барбарой Брильською.

Тому він і звернув на нею увагу. Тонкий маленький нос, большие глаза, високий лоб, західно-європейські вузькі скули, губи середньої повноти, очі світлі зелені.

Але фігуру, раніше не вдавалося йому розглядіти, і тільки зараз, вперше, він бачив її в літній сукні, яка обтягувала і акцентувала красоту.

У неї була правильна фігура в якій все було дуже по жіночому. Витончені рівні струнки ноги, довгі руки з вузькою долоню та тонкими пальцями і акуратними нігтями, добре виступаюча груди, трохи піднесена попа, і вузька талія, яка підкреслювала цю правильність. Вона була натуральною блондинкою, волосся спадали трохи ніжче плеч.

Саша навіть засумнівався, в собі. Чи він відповідає бути рядом із такою красивою дівчиною. Він трохи засоромився, хоча не замічав за собою такого раніше. Він підійшов до неї ближче взяти її руку, а сам хотів зрозуміти який в ній зріст, бо він був не Аполлоном, всього 176 сантиметрів, да і ззовні не Ален де Лон. Вона була трохи нижче його, і він заспокоївся.

Так вони познайомились.

Весь цей день вони ходили, нікого не замічая і розмовляли.

Натуся виявилась дуже відкритою, говіркою. Вона не боялася його бо знала хто він, і головне він був сусід. Між ними якимось одразу з'явилась щирість спілкування, ніби вони знайомі вже багато років.

Вона була студенткою педагогічного інституту, дочка військового, родом вона та її батьки були львів'яни. Вона щебетала українською так, що Саша іноді не встигав розуміти. Його східний діалект змішаний із російським дитинством та юнацтвом, іноді не дозволяв йому так вивернути язика, щоб проговорити якесь слово, яке вона ніби співала веселясь.

Крім того, він звернув увагу, що багато слів або цілих речень, йому треба було перепитувати, вони були не зовсім українські. Можливо львівський діалект?, - думав він. Тоді вона переходила на російську, вибачилась, що з дитинства вживає деякі слова і вирази не українські, а польські: її бабця та дід, які її виховували з дитинства, були уродженцями Польщі, та опинилися у Львові вже після другої світової війни.

В кафе вони зустріли Натусіних подруг, які відразу підсили до них за стіл, їм був дуже цікавий новий хлопець, якого вони тут раніше не бачили. Подружки ніби вели себе відверто, сміялися, але намагалися, всіляко провокувати Сашу різними незручними запитаннями, що ні треба задавати в першій день знайомства, або висловлювати бажання, щось спробувати ще, в цьому кафе.

Саша був на майже 4 роки старше Натусі і її подруг, розумів поведінку подружек, намагався поводити себе по дорослому.

Але він дивився на Натусю, радів що він рядом з нею, і трохи дивувався: як вона, так красива, зуміла поводити себе з ним перший день дуже легко, без напруги, ніби вони разом дуже давно.

Натуся ж, через якийсь час перестала посміхатися разом із подружками, і піймала себе на думці: «чого це вони з мого Саші гроші вимагають на всяку дурницю? А він їм не відмовляє і замовляє, що вони скажуть».

Вони обидва, в перший день відчували друг до друга не просто бажання, яке виникає між молодими чоловіком і жінкою, а набагато більше: вони відчували народження подружжя вже через декілька годин знайомства.

У Натусі було достатньо кавалерів, які хотіли її руки, навіть був випадок, як один прийшов до її батька та запропонував гроші, великі, щоб він вказав їй – уважно придивитися к цьому хлопцю. Але вона їх не сприймала. А тут, так одразу, вона відчула в ньому свою половину.

Пізно у вечері вони зійшли в свій підїзд і зупинилися біля її дверей. Він дивився на неї вже як чоловік на свою жінку, ніжно пригорнув до себе та поцілував. Вона схилила голову, але не відштовхувалась.

- Натуся, може це буде дивно, може ти подумаєш, що я несерйозний, так звичайно ніхто не робить одразу, але я відчуваю що ми створені друг для друга. Я буду тобі найкращим чоловіком, ти ніколи не пожалкуєш, я тобі даю слово. Будь моєю дружиною!

Вона не піднімаючи голову, обняла його, і так стояли вони пару хвилин. Потім вона взглянула йому в глаза і лагідно поцілувала. Акуратно звільнилася від його обійм, відкрила свої двері, і увійшла в квартиру: «до завтра».

Всю ніч ні він ні вона, на різних поверхах одного будинку, не спали. Кожен думав про те саме, але своє. На слідуючий день він хотів вже біжати до неї з самого ранку, але вихованість не дозволяла це робити. Мобільних телефонів не було, йти і стукати в двері і щось пояснювати її батькам, які його не знали, було не з руки.

Вона теж весь день чекала і шукала поводу, як би з ним побачитись.. А він хотів якось відзначитись перед нею, але що він міг?

В комісійному магазині, що був біля Свято-Воскресенського Собору, в якому к тому часу знов велось богослужіння, був універмаг, на другому поверсі якого був валютний відділ. Тільки там можна було купити щось серйознею. Там він побачив духи Джорж Санд, які коштували всі його запаси:

- Нічого страшного, - мама мене накормить. До зарплати дотягну.

З цими духами він вже шукав поводу та можливості поінформувати Натусю, що він для неї щось має. Підходячи к дому він подивився на її

балкон. Вона була там, робила вигляд що щось робить, а насправді чекала його.

- Натуся, я маю для тебе щось і хочу дати тобі.

- Я зараз вийду.

Він взлетів до її дверей. Двері відчинилися не спеша. Вона вийшла. Її Погляд був направлений в його очі, намагаючись зрозуміти: чи не були його вчорашні слова жартом. Вона дуже боялася розчаруватися в його серйозності. Вона хотіла і вже вірила йому всім серцем. Але вони знайомі менше доби.

- Я хочу тебе подарувати ці духи. Якщо до того часу як вони закінчяться ми будемо разом, значить ми завжди будемо разом, - сказав Саша, сам не зрозумів, що.

Але поряд стояла його Натуся, від якої він не хотів вже відходити ніколи в житті.

Натуся відчула, що вчорашні його слова підтверджуються. Що то був не жарт і не гра.

Крім того вона розуміла, скільки це коштує, і що у Саші, якщо і були такі гроші, то навряд чи щось залишилось.

Вона сама його обняла, ніжно поцілувала, приклала палець до свого рота, даючи зрозуміти «тихо, не розмовляй, нас слухають за дверми», посміхнулася і увійшла к себе в квартиру зачинив за собою дверь.

Вона щасливо подивилася на маму, а мама спокійно на неї. Натуся пішла в свою кімнату. Там відкрила духи. Запах бух дивовижний.

Мама за дверми відчула аромат, але не зайшла і не запитала, щоб не відривати дочку від її думок.

- Чи не дурачок він?, - думала Натуся., - таке сказати: «поки вони не закінчаться...»! Мені що їх відразу вилити та вже сказати йому, що закінчилися! Тобто ми разом назавжди.

Вона була щаслива. Вечером вони знову зустрілися і знову гуляли.

Десь через місяць після знайомства Натуся скажить батькам, що Саша пропонує їй вийти заміж. Батьки не будуть в захваті, бо вони хотіли щось найкраще. Але на їх запитання чи вона сама того хоче, вона відповість що так, що любить його. Вони їй не відмовлять і підтримують.

В той же день, вона знайде можливість якомога швидше з ним зустрітися та повідомити, що вона згодна.

Вони проживуть разом все життя.

Все, що далі буде написано, вже про них двох, як одне ціле.

Кінець I частини.